

PAPER DETAILS

TITLE: TURGUT ÖZAL'IN CUMHURBASKANI SEÇİLMESİ SÜRECİNDE VE SONRASINDA
YASANAN BAZI GELİSMELER

AUTHORS: Süleyman ÂSIK

PAGES: 431-465

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/474315>

TURGUT ÖZAL'IN CUMHURBAŞKANI SEÇİLMESİ SÜRECİNDE VE SONRASINDA YAŞANAN BAZI GELİŞMELER

Süleyman ÂŞIK *

Öz

Cumhurbaşkanlığı makamı, 1923'te Cumhuriyetin ilanından bu yana Türk siyasi sisteminde önemli bir konumda yer almaktadır. 1982 Anayasasının referandumla kabulüyle birlikte, askeri müdahalenin başındaki isim Devlet Başkanı Kenan Evren'in de cumhurbaşkanı seçilmesi yakın dönem Türk siyasi tarihinde önemli bir yer teşkil etmektedir. 1989 yılına gelindiğinde ise "sivil" bir cumhurbaşkanının Çankaya'ya çıkacağı düşünülmektedir.

Yapılan seçimde de beklenen olarak, adaylığı sürpriz olmayan Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal Türkiye Cumhuriyeti Devletinin sekizinci cumhurbaşkanı oldu. Turgut Özal seçildiği günden itibaren "farklı" bir cumhurbaşkanı olacağını her fırsatta ifade etti. Bu doğrultuda, uygulamaları ve olaylara yaklaşımı da farklılık arz ettiği için kimi çevrelerce tepkiyle karşılandı. Özellikle de başkanlık sistemi ile ilgili düşünceleri siyaset ve hukuk çevrelerinde çok tartışıldı, hatta kurucusu olduğu partiden dahi eleştiriler aldı.

Bu çalışmada, kendisinden önceki yedi cumhurbaşkanından altısının asker olduğu bir makama sivil vurgularla aday olup seçilen ve Türkiye'de sivil cumhurbaşkanlığının önünü açan bir isim olan Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve sonrasında günümüze de etkileri olan Özal'ın başkanlık sistemiyle ilgili görüş ve uygulamaları, eski partisi ANAP'la olan ilişkisi ve yaşanan sorunlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Cumhurbaşkanlığı Seçimi, Turgut Özal, Anavatan Partisi, Başkanlık Sistemi.

VARIOUS DEVELOPMENTS AT THE TIME OF TURGUT ÖZAL 'S ELECTION TO THE PRESIDENCY AND AFTERWARDS

Abstract

The office of president took on an important position in the Turkish political system with the announcement of the Republic in 1923. Developments which took place in the election process of the sixth president, Fahri Korutürk and the inability to elect the seventh president by democratic means as factors in the military coup of 12 September 1980 made the presidential election important for Turkish public opinion. With the acceptance

* Tarih Uzmanı, CBÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, (suleyman3542@gmail.com).

by referendum of the 1982 constitution, the election as president of the head of the military intervention, Head of Government Kenan Evren, occupies an important place in the recent history of Turkey. However, 1989, despite the democratic elections of 1983, was in fact when developments occurred which were to bring to an end nine years of military rule. This is because in the new term of office a truly civilian president was expected to take up residence in Çankaya.

In the election, Turgut Özal, head of the Motherland Party (ANAP) and prime minister, was unsurprisingly elected as the eighth president of the Turkish Republic. From the day of his election, Turgut Özal took every opportunity to state that he would be a "different" president, and because of the difference in the way he did things and his approach to events, some of those around him reacted against it. In particular, his thoughts on the system of presidential government were much discussed in political and legal circles, and he even received criticism from his own party.

In this study, the democratic organization of 1983 will be reviewed, and an evaluation will be made of the events leading up to the election as president of Turgut Özal, the leader of the single-party government of the Motherland Party, and of various events centred on Turgut Özal following his election.

Keywords: September 12 Military Coup, Presidential Election, Turgut Özal, Motherland Party, Presidential System.

Giriş

Dönemlere göre dünya üzerinde farklı yönetim şekilleri işlemiş ve işlemektedir. Bunlardan birisi de cumhuriyettir. Özellikle günümüz devletlerinin birçoğunda cumhuriyet idaresi görülmekte fakat uygulama şekillerinde farklılık göstermektedir: tam başkanlık, yarı başkanlık, parlamenter demokrasi ve parlamenter cumhuriyet. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de 1923 yılından itibaren parlamenter cumhuriyet ile yönetilmektedir.¹ İlk cumhurbaşkanı da Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. 1923'den vefat ettiği 1938'e kadar bu makamda kalan Atatürk'ün ardından Çankaya Köşkü'ne İsmet İnönü çıkmıştır. Ardından, DP iktidarı ile birlikte Celal Bayar 10 yıl cumhurbaşkanlığı görevinde bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile Cumhurbaşkanlığı sonlandırılan Bayar'ın yerine 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesinin başındaki isim Orgeneral Cemal Gürsel TBMM tarafından 1961'de seçilmiştir. Gürsel'in sağlık sorunları sebebiyle görevini yapamaz hale gelmesi üzerine 1966'da TBMM tarafından görevine son verildi. Bunun üzerine Genelkurmay eski Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay Meclis'teki oylamayla Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı oldu. Görevini normal süresi olan 1973'te tamamlayan Sunay'ın akabinde bir başka asker olan Fahri Korutürk Köşkün yeni ev sahibi oldu. Korutürk de normal süresi olan yedi yıl bu makamda kaldı fakat 1980 yılında yeni bir isim Meclis tarafından bir türlü cumhurbaşkanı olarak seçilemedi. Bu süreç 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ile sonlandı. 1982 yılında oylanan yeni anayasanın halk

1 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen halkoylaması ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi kabul edilmiştir. Uygulamasına 2019 yılında yapılacak olan seçimlerde geçilecektir. (Y.N.)

tarafından kabulüyle birlikte, geçici 1. madde kapsamında Devlet Başkanı Kenan Evren doğrudan 7. Cumhurbaşkanı oldu.² Aynı zamanda, 1 Temmuz 1983'e kadar hem Cumhurbaşkanlığı hem de Genelkurmay Başkanlığı görevlerini beraber yürüttü.³ Bu tarihten sonra ise, askerlikten emekli olarak 1989 yılında yapılan seçimlere kadar ülkenin cumhurbaşkanı olarak görevini sürdürdü.

1. Turgut Özal'ın Adaylığı Öncesi Gelişmeler

1.a. ANAP'ın Gerileyişi ve Turgut Özal'ın Aday Olma Süreci

1983 yılında % 45,1 oyla tek başına iktidara gelen Anavatan Partisi, 1987 yılında girdiği ikinci genel seçimlerde de oyunu düşürmesine rağmen yeniden tek başına iktidara geldi. Fakat özellikle, 1987'de siyasi yasakların referandumla kalkmasıyla, eski siyasetçilerin (Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş) siyaset sahnesine dönüşü ANAP'ın tek parti hâkimiyetini sarsmaya başladı.⁴ Diğer yandan, 1988'de basınla yaşanan iyi ilişkilerin bozulma yönünde seyretmesi ve alınan ekonomik tedbirlerin de halkı zorlaması ANAP'ın kamuoyunda hızla destek kaybetmesine yol açtı.⁵ Bu ortamda, ANAP'ın kararıyla yerel seçimlerin erkene alınması için referandum yapıldı.⁶ Fakat "Hayır" oyları fazla çıktı ve seçim tarihi normal zamanı olan 26 Mart 1989'da yapıldı. Turgut Özal bu seçimi kendisinin siyasi geleceği ile ilişkilendirerek, bir "güven oylaması" havasına sokarak, "Yeterli oyu alamazsam giderim!"⁷ çıkışını yaptı. Fakat seçimden üçüncü parti olarak çıkmasına rağmen istifa etmedi ama kendi partisi içinde dahi eleştirilerin hedefi oldu. Öyle ki, ANAP Grup Başkanvekili Mükerrrem Taşcıoğlu seçimden sonraki ilk grup toplantısında Turgut Özal'ı konuşmasını yapmak üzere kürsüye davet ederken, "Yeni çıktık 89 seçimlerinden, büyük bir hezimetle uğradık. Bu işin baş sorumlusu Sayın Başbakanı kürsüye davet ediyorum"⁸ diyecekti. Dolayısıyla, Turgut Özal'ın ANAP'ı güçten düşüyor ve kendisinin de iktidarı sarsılıyordu. Diğer bir ifadeyle, ANAP'ın bir sonraki genel seçimlerde iktidarı kaybedeceğinin sinyalleri güçlü olarak gelmeye başlamıştı. Bu tablo da Özal'ın muhalefete düşme riskine karşı Çankaya Köşkü'ne çıkması fikrini güçlendirmiştir.⁹

2 Selçuk Duman, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanları ve Siyasi Hayattaki Yerleri*, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 367.

3 Mehmet Erdül, *Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası*, Yayın B, İstanbul, 2010, s. 22.

4 Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2015, s. 371.

5 Faruk Bildirici, *Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz*, Ümit Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2003, s. 146.

6 Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Bülent Tanör-Korkut Boratav-Sina Akşin, Yay. Yönt: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul, 2005, s. 80.

7 Aydın-Taşkın, a.g.e., s. 371.

8 Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul, 2012, s. 390.

9 Mehmet Keçeciler, *Merkez Siyasetin Perde Arkası*, Hayy Kitap, İstanbul 2014, s. 157.

Buna karşın Özal, bir anlamda kafasında gelgitler yaşamaktaydı. Köşke adaylığının artıları ile eksilerini tartıyordu. Hatta daha 7 Ocak 1988 tarihinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile yaptığı olağan görüşmede Evren'e, basında bir süredir kendi adaylığı üzerinde yazılar çıktığını, ancak böyle bir kararının olmadığını, bunun partisi için olumsuz etkileri olacağını ifade etmiştir. Ayrıca, cumhurbaşkanını halkın seçmesi gerektiğini ve iki dönem Çankaya'da bulunmasının uygun olacağını söylemiş; böyle bir değişiklik olması halinde ise adaylarının ikinci kez Evren olacağını belirtmiştir.¹⁰Fakat aynı Özal, 21 Eylül 1989 günü görüşmesinde Evren'e, *"Şimdi mevcut Anayasa'ya göre yapılacak cumhurbaşkanlığı seçiminde, Meclis içinden ve tabii kuvvetle ANAP içinden bir aday seçeceğiz. Ben aday olup olmayacağıma henüz kati karar vermiş değilim. Danışıyorum. Adaylığımı koyar da seçilirsem, parti bakımından bazı fayda ve mahzurları olacak"*¹¹ demiştir. Turgut Özal'ın Evren ile yaptığı bu iki görüşmede birbirinin zıddı iki düşünceyi ortaya koyduğu görülmektedir. 1988'deki görüşmede, henüz daha Cumhurbaşkanlığı meselesinin alevlenmediği ve ANAP'ın gücünü muhafaza ettiği dönemde partisinin başında, icracı bir başbakan olarak görevini sürdürmek istediği düşünülebilir. İkinci görüşmesi ise, artık Cumhurbaşkanlığı adaylığının sadece resmi olarak ilan edilmediği ancak basında en güçlü tek hatta aday olarak dile getirildiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Yani Özal, Evren'e üstü kapalı *"Ben adayım"* demiştir. Bu kez 16 Ekim 1989'da, ANAP MKYK'da yaptığı bir konuşmada ise adaylığını daha net ifadelerle ama çekinceleriyle dile getirmiştir:

"Başbakanlıkta kalsam, yukarıya bir arkadaşımızı göndersek, yarın gazetelerin 'Kukla Cumhurbaşkanı' diye yazacaklarını biliyorum. Tersini yapsak, ben yukarı gitsem, bir arkadaşımızı başbakan tayin etsek, 'Kukla Başbakan' diye yazacaklarını biliyorum. 'Cumhurbaşkanı'nın kontrolünde' derler. Bu denilecektir. Bunu da biliyorum.

*İkinci bir husus daha var. Partiyi elimizle kurduk. Belki hissi olarak düşünmem daha fazladır. Partiyi ben elimle kurdum. Bu partinin -biz veya başkası- muhakkak güçlü olarak devam etmesi lazım. Ben bâki değilim. Yani yarın emr- i hak vaki olur. Zaten, siz kendi aranızda seçim yaparsınız. Ama önemli olan bu geçiş döneminin daha sıkıntısız atlatılmasıdır. Belki yukarıda olmanın bu avantajı vardır. Bu devre daha kolay geçirilebilir. Bir geçiş dönemi her halükârda lazımdır. Belki böyle bir kolaylığı vardır. Ama içimde endişe de eksik değil, onu da söyleyeyim."*¹²

Hem Köşk adaylığı hem de nasıl bir cumhurbaşkanı olacağını sinyallerini daha güçlü bir şekilde vermeye başlayan Özal, *"Cumhurbaşkanı olacak adam kukla olmamalı; güçlü olmalı. Orduyu kontrol edebilmeli. Demokrasiyi yükseğe çıkarmalı. Ben bunun için varım; adaylığımı koyarsam, seçilirim"*¹³ ifadelerini kullanmıştır. Özal'ın özellikle orduya ilişkin sözleri dikkate değerdir, çünkü 12 Eylül rejimiyle çok fazla sürtüşmeye girmemeye (1987'deki Genelkurmay Başkanının

10 Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 272.

11 Özdemir, *Turgut Özal*, s. 275.

12 Özdemir, *Turgut Özal*, s. 276-277.

13 Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, V Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 158.

tayini hariç) özen gösteren politikasının aslında dönemin şartları gereği olduğu anlaşılmaktadır. Bir anlamda, asker-sivil ilişkilerinde normalleşme yönünde adımlar atıldıkça dengelerin sivil idarenin (demokrasinin) güçlenmesinden yana değiştiği görülmektedir.

Semra Özal ise, eşinin cumhurbaşkanı olmak istemesinin ardında yatan sebepleri Turgut Özal'ın şöyle ifade ettiğini belirtmiştir: *“Bir dahaki seçimlerde ne olacağı belli değil. Ben de bu kadar bu memleketi hizmet etmişim, bu şeyi yapmışım, bu imkânım varken, bunu kullanmalıyım herhalde. Sonra bir de dünyaya karşı artık demokratik kural içerisinde Meclis'in seçtiği bir sivil cumhurbaşkanı olsun.”*¹⁴ Burada dikkati çeken husus ise, ANAP'ın akıbetinden kurucu genel başkanın dahi umudunu yitirdiğidir. Zira Turgut Özal daha önce girdiği seçimlerde muhalefet partilerini biraz da “küçük” gören ifadelerle eleştirmiştir. Hatta 1984 yerel seçimlerinden sonra *“Beş partinin aldıkları oy nispetine bakarsanız, beşinin bir arada Anavatan Partisi etmediğini görürsünüz”*¹⁵ demiştir.

ANAP'ın önde gelen isimlerinden Mehmet Keçeciler de Özal'ın Köşk'e çıkmak istemesinde iki etken olduğunu belirterek şu değerlendirmede bulunmuştur: *“Bir tanesi 1989 mahalli idari seçimleri ki bu seçimlerde ANAP'ın oyları % 21'lere kadar düştü. Özal, halktan arzu ettiği sonucu alamamıştı. İkincisi, rahmetli Özal, Cumhurbaşkanlığı makamına ilk defa bir sivil cumhurbaşkanı seçilmesini istiyordu. Bu, kendisinden başkası olursa, problem olacaktı. O yüzden kendisi çıktı.”*¹⁶ Keçeciler aslında, halkın Özal'dan desteğini çektiğini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, muhalefetin de bu süreçte eleştirilerini yoğunlaştırdığı, “Özal'ın halkın yüzde 80'ini temsil etmeyeceği” görüşüyle benzer bir analizde bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar yüzde 21.75'lik oran bir yerel seçimde alınmış da olsa, sonuçta halk yerel idareler üzerinden iktidarın icraatlarını değerlendirerek ona bir “ceza” kesmiştir.

Turgut Özal'ın adaylığı konusundaki belirsizlik hakkında kardeşi Yusuf Bozkurt Özal da bir açıklamada bulunmuş ve ağabeyinin henüz net bir karar verdiğini sanmadığını ve istişarelere devam ettiğini söylemiştir.¹⁷ Fakat Turgut Özal'ın 5 Ekim 1989 günü TBMM'de yaptığı konuşma, ANAP içinde bazı isimlerce “Özal'ın adaylığının ilanı” şeklinde yorumlanmıştır. ANAP Genel Başkan Yardımcısı Metin Gürdere, *“Sayın Başbakan, ‘Ben bu yola baş koydum’ diyor. Zaten artık geri dönemez, adaylık için adı çıktı. Özal aday olmamasını partiye açıklayamaz”* demiştir. Diğer Genel Başkan Yardımcısı Galip Demirel de, *“Eğer Turgut Özal milletvekili ise neden cumhurbaşkanı olmasın?”* diyerek, Özal'ın adaylığına karşı çıkan SHP Genel Başkanı Erdal İnönü'ye göndermede bulunmuştur. Ancak, yine de Özal'ın Köşk adaylığına dair bir işaret vermediğini belirtmiştir. Aynı konuşmadan net bir karar çıkmadığını

14 Birand-Yalçın, a.g.e., s. 394.

15 Yeni Asır, 27 Mart 1984, s. 7.

16 Fatih Uğur, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, Zaman Kitap, İstanbul, 2011, s. 53.

17 Milliyet, 5 Ekim 1989, s. 8.

söyleyen isimlerden Genel Başkan Yardımcısı Cumhur Ersümer ise, Özal'ın sözlerini “illa aday olurum” şeklinde yorumlamanın doğru olmayacağını ifade etmiştir.¹⁸ ANAP kanadından kamuoyuna birbirinden farklı bu açıklamalar yapılırken, parti tarafından yaptırılan bir kamuoyu yoklaması ilginç bir tablo ortaya koymuştur. Buna göre, ankete katılanlar Çankaya’da Kenan Evren veya Bülent Ecevit’i¹⁹ görmek istediklerini bildirmişler, Turgut Özal ise sıralamada epey gerilerde kalmıştır. Fakat ANAP seçmeninin yüzde 70’i Özal’ı Köşk’te görmek isterken, yüzde 30’u “Özal giderse, ANAP dağılır” endişesiyle genel başkanlarına vize vermemiştir.²⁰ Anketin verdiği sonuçlara bakıldığında, halkın darbenin lideri Kenan Evren’in bu makamda kalmasını istediği görülmektedir. Katılımcıların Evren’i asker olmasına rağmen Çankaya’da bir denge unsuru olarak gördüğü yorumu yapılabilir. Ayrıca, ANAP’lı kesimin de yüzde 30 gibi çok da azımsanmayacak bir kısmının “Özal eşittir ANAP” anlayışında olduğu ve o dönemde ANAP’ta yaşanan parti içi gelişmelerin kendilerini kaygılandığı değerlendirilmesinde de bulunulabilir.

Bir başka anketi de Hürriyet gazetesi, Kamuoyu Araştırma A.Ş. ile 100 “kamuoyu önderi” arasında yapmıştır. Bu isimler eski ve yeni politikacılar, işadamları, üniversite öğretim üyeleri, hukukçular, eski hariciyeciler, eski komutanlar, sendikacılar, gazeteciler, sinema ve tiyatro sanatçıları, yazarlar, dernek yöneticileri, meslek odaları yöneticileri, kadın dernekleri yöneticileridir. 100 kişi arasında yarıdan fazlası isim vermekten kaçınmıştır. Toplamda 47 isim ortaya çıkmıştır. İsmi belli olan bu kişiler arasında Erdal İnönü (15 oy), Mümtaz Soysal (7 oy), Necmettin Karaduman (6 oy), Bülent Ecevit (6 oy), Kenan Evren (5 oy), Turgut Özal (5 oy), Ali Bozer (5 oy), Süleyman Demirel (5 oy) ve Ahmet Coşar (4 oy) yer almıştır.²¹ Yine bu ankette de bir önceki ankette olduğu gibi, Turgut Özal’ın isminin çok gerilerde kaldığı görülmektedir. Bunun birden fazla sebebi olabilir ama listede adı geçenler içinde “en icracı” isim olarak Turgut Özal görülmektedir. Öyle ki, kendisi de “klasik anlayışta bir cumhurbaşkanı” olmayacağını ipuçlarını zaman zaman vermiştir. Dolayısıyla, katılımcıların Cumhurbaşkanlığını icracı bir makamdan ziyade daha “siyaset üstü” bir yer olarak gördüğü düşünülebilir.

Siyaset cephesinde bunlar yaşanırken, Türk Silahlı Kuvvetleri’nden gündeme ilişkin önemli bir açıklama gelmiştir. Son zamanlarda basın organlarında cumhurbaşkanlığı seçimiyle ilgili olarak Türk Silahlı Kuvvetleri ve darbe konusunda çeşitli haber ve yorumların yer aldığına dikkat çekilen açıklamada, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu gibi söylentilerin daima dışında olduğu ifade edilmiştir.²²

18 *Cumhuriyet*, 7 Ekim 1989, s. 8; *Tan*, 13 Ekim 1989, s. 3.

19 Bülent Ecevit dört yıllık üniversite mezunu olmadığı için aday olması için Anayasa değişikliği gerekmekeydi. (Y.N.)

20 *Hürriyet*, 6 Ekim 1989, s. 13.

21 *Hürriyet*, 7 Ekim 1989, s. 12.

22 *Tan*, 8 Ekim 1989, s. 3.

Bu tartışmaların ve yoğunluğun arasında, 10 Ekim 1989 günü Cumhurbaşkanlığı adaylık süreci resmen başladı. ANAP Grup Başkanvekili Yasin Bozkurt yaptığı açıklamada, adaylarının başvuru süresinin sonunda (19 Ekim) belli olacağını söyledi.²³ Bu arada ANAP Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş da basında adaylığı hakkında çıkan haberler üzerine yaptığı açıklamada, gelişmeleri gazetelerden okuduğunu, arkadaşlarının istemesi halinde aday olabileceğini ifade etmiştir. Fakat Özal'ın aday olması halinde onun şanslı olduğunu da belirtmiştir.²⁴ Ancak Çelikbaş isminin gündeme gelmesi kimi çevrelerce bir taktik olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, Özal'ın adaylığına karşı olan ve Özal aday olursa seçimi boykot edeceğini söyleyen muhalefet partileri milletvekillerinin Çelikbaş ve diğer bir isim ANAP Sivas milletvekili Yılmaz Altuğ'a oy vermek için Meclis Genel Kurulu'na gelerek boykot hamlelerinin boşa çıkarılacağı hesaplanmıştır.²⁵ Kamuoyu ve basın Turgut Özal ismi etrafında yapılan tartışmaları izlerken, adaylığını açıklayan sadece CHP eski Genel Sekreteri Kasım Gülek oldu.²⁶ Bu isme ilaveten, Avukat Burhan Apaydın da "destek bulması halinde" aday olabileceğini söyledi. Bu üç ismin dışında kamuoyuna yansıyan on sekiz isim oldu: Yıldırım Akbulut (TBMM Başkanı), Ali Bozer (Başbakan Yardımcısı), Necmettin Karaduman (TBMM eski Başkanı), Kaya Erdem (Başbakan eski Yardımcısı), Yılmaz Altuğ (ANAP Sivas milletvekili), Erdal İnönü (SHP Genel Başkanı), Bülent Ecevit (DSP Genel Başkanı), Süleyman Demirel (DYP Genel Başkanı), Vahit Halefoğlu (Dışişleri eski Bakanı), Aydın Menderes (Adnan Menderes'in oğlu), İlter Türkmen (Dışişleri eski Bakanı), Rahmi Gümrükçüoğlu (Büyükelçi), Safa Giray (Milli Savunma Bakanı), Kenan Evren (görev süresinin uzatılması ya da yeniden seçilebilmesi için anayasa değişikliği gerekmektedir), Nurettin Ersin (Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi), Orhan Onar (Anayasa Mahkemesi eski Başkanı, Başbakanlık Danışmanı), Mümtaz Soysal (Anayasa profesörü) ve Neciphan Artukoğlu (ANAP Burdur eski milletvekili).²⁷

Bu arada Türkiye'deki cumhurbaşkanlığı seçimine ilişkin adaylık takviminin başlamasıyla birlikte, ABD'den bir değerlendirme geldi. Çoğunluğu Türkiye ile ilgili komisyonlarda görev alan Kongre üyelerinin yardımcılarını, içinde bulunan ortamda Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının Türkiye'ye siyasi istikrarsızlık getireceğini ve bundan da ülkenin büyük zarar görebileceğini belirttiler. Ayrıca siyasi istikrarsızlıktan zaten kritik bir durumda olan Türk ekonomisinin büyük zarar göreceğinin de altını çizdiler.²⁸ Bu değerlendirmeye bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sekizinci cumhurbaşkanını seçecek olması sadece kendi meselesi olarak görülemez. Her ne kadar Beyaz

23 *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1989, s. 1.

24 *Yeni İstanbul*, 10 Ekim 1989, s. 7.

25 *Yeni İstanbul*, 14 Ekim 1989, s. 1.

26 Fakat Gülek'le ilgili haber sadece *Yeni İstanbul* gazetesinde yer almış, resmi bir başvurusu olmamıştır. Gülek seçimlere de katılmamıştır.

27 *Yeni İstanbul*, 10 Ekim 1989, s. 7.

28 *Halka ve Olaylara Tercüman*, 11 Ekim 1989, s. 8.

Saray'ın resmi bir açıklaması olmasa da, bu ifadelerde Türkiye'nin içişlerine müdahale havası sezilmektedir. Bunu salt bir değerlendirme olarak ele almanın doğruluğu tartışılır. Çünkü cumhurbaşkanlığı seçimi ile ekonomik istikrar arasında doğrudan bir bağlantı kurulmak istenmiş ve Özal'ın seçilmesi halinde negatif bir tablo ortaya konmuştur.

Bütün bu tartışmaların, tahminlerin arasında nihayet beklenen oldu ve Başbakan ve ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, partisinin 17 Ekim 1989 tarihli grup toplantısında Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. Cumhurbaşkanı olmaya aday olduğunu *"Adaylığımı koydum, ben size emanetim"* sözleri ile açıkladı.²⁹ Konuşmasında basını da eleştirdi:

"Sizlere açıklayacağım. Bunda yazarların tesiri yoktur. Şer cephesi demeyeceğim. Akıl almaz şekilde yazılar yazıyorlar. Demokrasi ile alakası yok. Demokrasi anlayışları menfaatleri ile alakalı. Ailenizle uğraşacaklar. Ben aileme 'Sakın devletle iş yapmayın' diyorum. Hiçbir aile mensubum devletle iş yapmadı. Normal devlet işini benim akrabam yaparsa, sanki bir iş yapıyormuş gibi maksatlı davranıyorlar."

Özal, konuşmasının sonunda ANAP'ın sağlam bir parti olduğunu ve aday olduğunu, aday olmasından sonra partide bir dağılmanın olmayacağını söyleyip yaptırdığı ankette milletvekillerinin % 95'inin, teşkilatın ise % 96,5'inin adaylığını desteklediğini, göstereceği başbakan adayına da milletvekillerinin % 70, teşkilatın % 85 destek vereceğinin ortaya çıktığını belirtti.³⁰ Ayrıca Özal konuşmasında, 1960 ve 1970'lerde olduğu gibi cumhurbaşkanının TBMM'nin dışından seçilemeyeceğini de söylemiştir: *"Bu, demokrasinin gereğidir. Niçin hâlâ demokrasi eğitiminizin tamamlanamadığının gerekçesini burada aramalıyız. Demirel'in hurçunluğu da bundandır. Kendisinin yapamadığını bizim yapacağımızı hissediyor."*³¹ Turgut Özal artık bir devrin kapatılması gerektiğini, TBMM dışından bir isme karşı olmasıyla aslında asker bir ismin bu makama gelmesine karşı olduğunu göstermiştir.

Daha sonra beş milletvekilinin ayrı ayrı hazırladıkları ve toplam 166 ANAP milletvekilinin imzasını taşıyan önergeler Meclis Başkanlığı'na verilerek, Başbakan Özal resmen aday oldu. Özal'ın adaylığını açıklamasının hemen ardından ANAP milletvekilleri kararı uzun süre ayakta alkışladı. Bu arada Özal uygulandığından, milletvekilleri *"Her zaman aramızdasın... Biz de oraya geliriz"* diye destek oldular. Turgut Özal da, seçim tamamlanuncaya kadar partisinin başında kalacağını açıkladı.³²

1.b. Turgut Özal'ın Adaylığı Öncesi ANAP'ta Yaşananlar

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığına aday olup olmayacağı kamuoyunda merak edildiği gibi, ANAP içinde de merak konusu oldu. Çünkü Özal'ın

29 *Hürriyet*, 18 Ekim 1989, s. 1.

30 *Güneş*, 18 Ekim 1989, s. 8.

31 *Güneş*, 18 Ekim 1989, s. 1.

32 *Güneş*, 18 Ekim 1989, s. 1.

Köşk yolculuğu doğal olarak ANAP'ı doğrudan etkileyecekti. Turgut Özal Köşk'e çıkışının artılarını ve eksilerini değerlendirirken yakınındaki isimlerle istişarelerde bulunuyordu. Parti içinde adaylığa karşı çıkanlar olduğu gibi destekleyenler de vardı. İşte parti içindeki bu muamma Başbakan Turgut Özal'ın kararını açıklamadan önce ince eleyip sıkı dokumasına neden olmuştur.³³

ANAP içinde ve Özal'ın yakın çevresindeki bazı isimler Özal'ın partiden ayrılıp Köşk'e çıkma durumunu "mahzurlu" görmüşlerdir. Örneğin, Mehmet Keçeciler partide bir bölünmenin yaşanacağını bizzat Turgut Özal'a söyleyerek, siyasi hayatına ANAP Genel Başkanı ve Başbakan olarak devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴ İshadımı Şarık Tara da, Turgut Özal'ın partisinden başından ayrılması halinde sadece partide değil, ülkede siyasi istikrarsızlık yaşanacağını Turgut Özal'a ifade etmiştir.³⁵ Mesut Yılmaz ise karşı çıkışını şöyle açıklamıştır: *"Türkiye'nin siyasi bir belirsizliğe, çekişme dönemine atılacağını, ANAP'ta bir liderlik meselesinin ortaya çıkacağını, ANAP'taki hiç kimsenin rahmetli Özal'ın bıraktığı boşluğu doldurmaya yeterli olamayacağını, dolayısıyla cumhurbaşkanı olma tercihinin Türkiye'yi siyasi bir belirsizliğe sürükleyeceğini ifade ettim."*³⁶ Yılmaz'ın sözlerinin gerçekliği zaten çok kısa zamanda çıktı. ANAP neredeyse hiçbir partide görülmeeyen bir genel başkan aday sayısı ile karşı karşıya kaldı. ANAP'taki muhaliflerden Servet Hacıpaşaoğlu ise, muhalefet partilerinin söylemini kullanarak, halk desteğini yitiren Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının kabul edilemez olduğunu söylemiştir.³⁷ Yine başka bir isim, Ankara eski Belediye Başkanı Mehmet Altınsoy da Özal'a bizzat şunları söylemiştir:

*"Cumhurbaşkanı olursan parti parçalanır. Parti başında kalırsan cumhurbaşkanı ile ters düşersin. Kendine muti (bağlı) birini oraya getiremezsin. Oturduktan sonra muti olmaz zaten."*³⁸

Ancak Özal'ın en ilginç diyalogu, adaylığa karar verdiği günlerde TBMM Başkanı olan Yıldırım Akbulut ile arasında geçmiştir. İkisinin arasında şu kısa konuşma gerçekleşmiştir:

Yıldırım Akbulut: *"Sayın Özal, siz cumhurbaşkanı olmayın. Sonra parti ne olur? İçeride muhalefet başlamış, bir hizip hareketi meydana gelmiş. Bunu kim önleyecek, onun için başımızda olun, çalışalım. Yine eski gücümüze kavuşuruz. 26 Mart yenilgisinin tesirini sileriz. Aksi takdirde dağılırız."*

Turgut Özal:

*"Bak, insanlar doğar, yaşar ve ölür. Bizim parti de doğdu, yaşadı, öldü."*³⁹

33 Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İst. 2007, s. 349.

34 Keçeciler, *a.g.e.*, s. 158.

35 Çiğdem Tüzün, *Şarık Tara Anlatıyor*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul 2015, s. 160.

36 Birand-Yalçın, *a.g.e.*, s. 399.

37 *Halka ve Olaylara Tercüman*, 21 Eylül 1989, s. 8. Servet Hacıpaşaoğlu bir yıl sonra DYP'ye katılmak için önce bir hüлле partisi (Demokratik Mücadele Partisi/DEMP) kurmuş, ardından da DEMP'li milletvekilleriyle 8 Aralık 1990'da DYP'ye katılmıştır.

38 Uğur, *a.g.e.*, s. 79.

39 Özdemir, *Turgut Özal*, s. 281.

İkili arasında geçen bu diyalog aslında Özal'ın Köşk'e çıkmaktan başka seçeneği olmadığını/kalmadığını göstermektedir. Oysa adaylığını açıkladığı toplantıda, ANAP'ın sağlam bir parti olduğu için aday olduğunu ve aday olmasından sonra partide bir dağılmanın olmayacağını ifade etmişti.

Partisi içinde farklı düşüncede milletvekillerinin olduğuna işaret eden Özal, bunlarla ilgili şu analizi yapmış ve aday olması halinde nasıl bir tablonun çıkacağını şöyle izah etmiştir:

*"Bugün partide dört grup var. Bunların bir kısmı Milliyetçilerdir. Ben bunlara 'cevvaller' diyorum. Bunların sayıları 20 kadardır. 40 tane Muhafazakâr vardır. 23 tane bana oy vermeyecek adam vardır. Bunlar kendilerine isimler takıyorlarmış (Aksağlıları kastediyor). Geri kalanı bana inanmış, güvenmiş milletvekilleridir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde bu 23 kişinin dışında hepsi bana oy verir. Bu 23'ler hiçbir şey yapamazlar."*⁴⁰

Turgut Özal ayrıca, kendisine muhalif ve oy vermeyecek ANAP'lılar ve "potansiyel" Köşk adayı Necmettin Karaduman için *"Böyle düşünenler varsa, gitsinler, oy vermesinler"*⁴¹ demiştir. Özal'ın bu sözleri partinin kuruluşundan gelen farklı eğilimlerin varlığına işaret etmekle birlikte, bu kesimlerin kontrolünün güç olduğunu göstermektedir. Öyle ki, Turgut Özal gibi, "lider" yapıda olan bir isim bile kendisine karşı bayrak açan isimlerin muhalefetini engelleyememiştir.

Öte yandan, yavaş yavaş Çankaya'ya çıkma yönünde düşünceleri kesinleşmeye başlayan Özal, hem bunun partideki havasını gözlemlemek hem de kendisinden sonra partide etkisinin sürüp sürmeyeceğini görmek için adaylığıyla ilgili nabızı ölçmek için bir anket düzenledi. Ankette yöneltilen üç soru şunlardı:

"1-Cumhurbaşkanlığıma aday olmamı ister misiniz?"

2-Ben aday olmadığım takdirde, grubumuzdan başka bir aday göstermemi destekler misiniz?"

3-Cumhurbaşkanlığına aday olduğum ve seçildiğim takdirde başbakanlığa göstereceğim ismi destekler misiniz?"

Milletvekillerinin yanıtlarını doğrudan kendisi toplayan Özal'ın bu anketi yapacağından ne parti ne de grup yönetimi haberdardı. Özal anketi bizzat düzenledi. Milletvekillerine de *"...benim kararında sizlerin rolünün en fazla olduğunu söyleyebilirim"* diyerek kararında çoğunluğun düşüncesinin etkili olacağını ifade etmiştir.

Bu beklenmeyen anket ANAP'lıların merakını da arttırmıştı. Gün boyu kulislere anketten ne tür bir eğilimin çıktığı konuşuldu. Yapılan değerlendirmelerde, Özal'ın adaylığına onay çıktığı ve başka bir aday gösterdiği takdirde de ANAP'lılar tarafından kabul edileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Fakat

40 Gökmen, a.g.e., s. 158. 23'ler olarak kastedilenlerin 33'ler olması gerekmektedir. (Y.N.).

41 Özdemir, Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri, s. 353.

göstereceği başbakanın tam olarak desteklenmeyeceği iddia edilmiştir. Bazı milletvekillerinin başbakanın tespiti konusunda istişare yapılması gerektiğini ankete yazdıkları belirtilmiştir. Ankete parti içinden farklı yorumlar gelmiştir. Örneğin Mehmet Keçeciler, böyle önemli zamanlarda bu tür anketleri yaptıklarını söylemiştir. Metin Gürdere, baskı ve kulis olmadan bir anket yapıldığını, Özal'ın bu anketi yapmadan adaylığını koymasının zaten doğru olmayacağını ifade etmiştir. Hüsnü Doğan'a göre, bu anket yapılmasa da olurdu. Veysel Atasoy da benzer şekilde konuşarak, Özal'ın hiç anket yapmadan adaylığını ilk gün açıklaması gerektiğini dile getirmiştir. Nurettin Dilek ise, bu anketin daha çok başbakanın tespitinde önemli olduğunu belirtmiş, yani Özal'ın bir anlamda adaylığını ilan ettiğini ima etmiştir.⁴² Adalet Bakanı ve adı Özal sonrası başkan adayları arasında geçen Oltan Sungurlu konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığına kesin gözüyle baktığını belirterek, *"Biz bu anayasada yazılı kurallar çerçevesinde ve bu parlamentoda cumhurbaşkanının seçilmesinin zorunluluğuna inanıyoruz. Demokrasi kurum ve kurallarının işlemesi gerektiğini savunuyoruz. Başbakan Özal'ın adaylığı, bana göre kesin. Bunu ancak bir tek şey engelleyebilir. O da, Başbakanın kendisinden sonra arkasından endişe duymasıdır. Böyle bir endişesi olmadığı sürece aday olması normaldir. Bize de bunu desteklemek düşer"*⁴³ demiştir. Yapılan açıklamalar ışığında, aslında adaylığın partide herhangi bir şekilde sürpriz olarak karşılanmayacağı anlaşılmaktadır. Hatta Özal'ın *"aday değilim"* demesi şaşkınlıkla karşılanacak durumdadır.

Öte yandan, cumhurbaşkanlığına adaylık sürecini Turgut Özal tek merkezden yürütmüyor/yürütemiyordu. Çünkü parti içinde kendilerine *"33'ler"* denilen ve TBMM Başkanlığı seçiminde Özal'a tavır alan muhalif kanat da farklı bir aday çıkarmak için kulis çalışmalarında bulunuyordu. Başını Necmettin Karaduman, Kaya Erdem, Tınaz Titiz, Akın Gönen gibi isimlerin çektiği 33'ler, önce ANAP'ta, sonra muhalefette, daha sonra da toplumun diğer etkin kesimlerinde *"milli mutabakat"* sağlayacak bir ismin aday gösterilerek, cumhurbaşkanı seçilmesinden yana bir tutum içerisinde oldular. Grup ayrıca, parti içinden birden fazla adayın çıkarılmasının daha doğru olacağını belirtti. Gerekçe olarak da, tek adaya başvuru bitiminden hemen önce bir şey olması halinde yeniden aday gösterme imkânının olmadığını ve böylece Cumhurbaşkanlığı seçiminin riske gireceğini gösterdiler. 33'lerin ileri gelenlerinden Akın Gönen ise yaptığı açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Eğer Özal adaysa, partinin geleceğini düşünerek, genel başkanlık yarışına girecek olanlar için de zaman verilmeli. Bu belirsizlik iyi değildir. Aday önceden açıklanırsa yıpranır diyorlar. Eğer adayın yıpranacak yanı varsa, son dakika aday gösterilse de yıpranır."*⁴⁴

42 Cumhuriyet, 11 Ekim 1989, s. 12.

43 Milliyet, 13 Ekim 1989, s. 10.

44 Güneş, 11 Ekim 1989, s. 8.

Bu isimlerin düşüncesindeki cumhurbaşkanı “uzlaştırıcı” yönü olan ve siyaset üstü anlayışa sahip bir özellikte olmalıdır. Bir “oldu-bitti” ile toplumun onayını almayan bir isme sıcak bakmamaktadırlar. Tabii bir de son yerel seçimlerde ANAP’ın aldığı oy oranının düşüklüğü Turgut Özal’ın geniş toplum kesimlerinin üzerinde mutabık kalmadığı/kalmayacağı bir isim olarak görülmesinde etkili olmuştur. O yüzden milli mutabakat sağlanacak bir ismin Köşk’e çıkmasını istemişlerdir.⁴⁵ Bu isimlerden Kaya Erdem ayrıca, Özal’dan sonra ANAP’ın büyük bir güç kaybına uğrayacağını düşündüğü için de adaylığına karşı çıkmıştır.⁴⁶ Ayrıca bir grup muhalif ANAP’lı milletvekili şu görüşler etrafında birleşmişlerdir:

- Yüzde 21,75’lik bir partinin lideri zayıf bir aday olur.
- Özal, aday olmadığını artık açıklamalıdır.
- Eğer adaylığı düşünüyorsa caydırılmalıdır.
- Parlamento dışından muhalefetin de karşı çıkmayacağı bir isim olabilir.
- Özal direnirse, mücadele edilmelidir.⁴⁷

ANAP’ın etkin isimlerinden ve adı Sungurlu gibi başkan adayları arasında geçen Konya milletvekili Mehmet Keçeciler de Cumhuriyet’ten Faruk Bildirici’ye verdiği röportajda, Özal’ın Köşk adaylığını istemediğini, bunda mevcut sistemin özelliklerinin etkili olduğunu ifade etmiştir:

*“Parlamentar demokrasilerde başbakanlık esastır, cumhurbaşkanlığı semboliktir. Bu nedenle, başbakan olan bir insanın cumhurbaşkanlığına adaylığını uygun görmüyorum.”*⁴⁸

ANAP milletvekilleri arasındaki nabız ölçen Turgut Özal adaylığını açıklamadan bir gün önce, 16 Ekim’de, ANAP’ın il, ilçe ve belediye başkanları ve MKYK üyeleri ile de toplantılar gerçekleştirdi. Birçok kişiyle görüşme imkânı bulan Özal’a partisinden cumhurbaşkanlığı adaylığı için destek veren de karşı çıkan da oldu. Karşı çıkanlardan Mükerrerem Taşcıoğlu, Akın Gönen, Mehmet Doğuşlu bunun partide birçok sıkıntılara yol açacağını söylemişlerdir. Onural Şeref Bozkurt ise, partinin dağılacağını ifade etmiştir.⁴⁹ Korkut Özal, Hüsnü Doğan, Mehmet Keçeciler ve Kamran İnân da kendi aralarında yaptıkları toplantıda Başbakan’ın Çankaya’ya çıkmasına yeşil ışık yakmamışlardır. Kamran İnân yaptığı konuşmada, hem ANAP’ın Özal’a hem de Özal’ın ANAP’a ihtiyacı olduğunu belirterek, Özal’ın cumhurbaşkanı olması halinde partide bölünmeler yaşanacağını söylemiştir.⁵⁰ Hatta Hüsnü Doğan, Turgut Özal’ın konu hakkında kendisine görüşünü sorduğunda, partinin henüz stabil (istikrarlı)

45 Cumhuriyet, 11 Ekim 1989, s. 8.

46 Kaya Erdem, *Demokrasinin İlk 50 Yılı 12 Seçim, 37 Hükümet, 4 Darbe*, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016, s. 289.

47 Betül Uncular, *İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991*, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1992, s. 188-189.

48 Cumhuriyet, 11 Ekim 1989, s. 8.

49 Cumhuriyet, 17 Ekim 1989, s. 12.

50 Kamran İnân, *Siyaset Yılları*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006, s. 74.

hale gelmediğini ve devamının bizzat Özal'a bağlı olduğu şeklinde bir yanıt vermiştir.⁵¹ Bu arada, Anadolu Ajansının görüştüğü 53 ANAP il yöneticisinden 27'si Özal'ın cumhurbaşkanı olmasına sıcak bakarken, 8 il temsilcisi partinin selameti için Köşk'e çıkmamasını istemiştir. 4 isim ise, "fark etmez" demiştir.⁵²

Parti içinde ve yakın çevresinde Turgut Özal'ı ANAP'ın başında görmek isteyenlere karşın, onu Çankaya'da görmek isteyenler de vardı. Örneğin, Özal'ı Köşk'te görmek isteyenler arasında ise Turizm Bakanı İlhan Aküzüm ile Devlet Bakanları Işın Çelebi ve Güneş Taner yer aldı. İlhan Aküzüm yaptığı konuşmada, "Çoğunluk partisi liderinin böylesine demokratik bir fırsatı kaçırmaması kadar mahzurlu bir şey olmaz. En basitinden seçim meydanlarında 'Genel başkanımızı cumhurbaşkanı seçtiremediniz' diye sorulur, bunun hesabını veremeyiz. Devlet tecrübesine sahip zât-ı âliniz gibi siyasi, ekonomi bilgisine sahip bir insanın ortaya çıkması Türk milletinin de hayrınadır. Bu yüce makama gelişiniz bazı parti başkanlarını da çıldırtma günü olur"⁵³ diyerek, hem ANAP seçmeninin Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesini beklediğini hem de muhalefete karşı bir "zafer" elde edileceğini dile getirmiştir. ANAP'ın önemli isimlerinden, kurucularından ve MKYK üyesi Vehbi Dinçerler de Turgut Özal'ın adaylığını desteklemiştir. Henüz adaylığın açıklanmamasına rağmen Özal'ın adaylıktan "geri" dönmeyeceğini ifade eden Dinçerler, bunun sebebini ise şöyle izah etmiştir:

"Çünkü döndüğü takdirde bir güven bunalımı ortaya çıkar. Neden 290 kişilik ANAP Grubu başkanını, liderini ve kurucusunu cumhurbaşkanı yapamadı gibi bir güven şüphesi ortaya çıkar ve bu yayılır. Bunu önlemek fevkalade zor olur." Turgut Özal'ın aday olacağına inanan Dinçerler, "az bir fireyle" de Köşk'e çıkacağını düşündüğünü belirtmiştir. Özal'ın Çankaya'da olması ile başka bir ismin orada olmasının da farklı olacağını düşünen Vehbi Dinçerler, Özal'ın içeride ve dışarıda Çankaya'nın gücüne güç katacağını söylemiştir. Diğer yandan, Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının ANAP'a da olumlu etkilerinin olacağını ifade eden Dinçerler, partinin toparlanacağını söylemiştir. Hatta cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra bir anket yapılırsa, ANAP'ın oylarının % 5 ila % 8 arasında artacağını iddia etmiştir.⁵⁴ Dinçerler aslında başkanlık sistemi uygulamasının Özal'la hayata geçeceğini ima etmiştir. Çünkü Özal'ın Köşk'e çıkışıyla ANAP'ın oylarının olumlu yönde paralellik arz edeceğini işaret etmiştir.

Başbakan Özal'ın adaylığını 17 Ekim günü resmen açıklamasıyla ANAP içinde bazı hareketlilikler de yaşanmaya başladı. Birinci tur oylamadan bir gün önce üç ANAP milletvekili partilerinden istifa ettiler. İstifa eden isimler: Muş milletvekili Erkan Kemaloğlu, Samsun milletvekili İlyas Aktaş ve Kastamonu milletvekili ve Meclis Divan Kâtibi Nurhan Tekinel idi. Ortak basın toplantısı düzenleyen Aktaş ve Tekinel istifa gerekçelerini şöyle açıklamışlardır:

51 Hüsnü Doğan ile 16 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

52 *Halka ve Olaylara Tercüman*, 14 Ağustos 1989, s. 9.

53 *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1989, s. 12.

54 *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1989, s. 9.

“...Özal’ın cumhurbaşkanı seçilmesi halinde yeni bir siyasi bunalımın başlamasına sebep olmamak ve bu vebale katılmamak için mensubu olduğumuz ANAP’tan istifa etmiş bulunuyoruz.”

İstifa eden diğer isim Erkan Kemaloğlu ise, cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçilen yolun anti-demokratik olduğunu ve bu vebalin altında kalamayacağını ifade etmiştir.⁵⁵ Bu arada, ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal’ın karşısına ikinci bir aday çıktı. İsmi daha önce kulislere geçen ANAP Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş, “Politikada aday olunca ille de seçilmek şart değil. Çok adaylı seçimden yanayım” diyerek adaylığını açıkladı.⁵⁶

1.c. Turgut Özal’ın Adaylığı Öncesi Muhalefetin Tutumu

Cumhurbaşkanlığı seçiminin Türkiye’nin gündemine girmesiyle birlikte merkezde, iktidar partisi olması sebebiyle, ANAP yer aldı. Haliyle, yeni cumhurbaşkanını daha çok iktidar partisinin tutumu belirleyecekti. Bu noktada, Meclis’teki muhalefet partilerinin tutumu da bu çerçevede şekillendi. Hedeflerinde ANAP, daha çok da Turgut Özal vardı. Daha seçimlerden yaklaşık 1,5 yıl önce DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel konuyla ilgili yaptığı açıklamada, Özal’ın elinde cumhurbaşkanı olmak gibi bir imkân olduğunu belirterek şunları söylemiştir: “Özal, Cumhurbaşkanlığı fırsatını kaçırmaz. Doğrusu ben de Turgut Özal’ın durumunda ve yerinde olsam, hemen kendimi seçtiririm.”⁵⁷ Özellikle, 1989 Mart’ında yapılan yerel seçimlerde ANAP’ın oylarının % 21.75’e düşüp üçüncü parti olması en ciddi eleştiri noktalarından birisi oldu. Örneğin, Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Özal’ın bu oyla cumhurbaşkanı seçilmeye çalışmasının demokrasinin temel prensiplerine aykırı olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Turgut Özal’a yerel seçimler üzerinden yüklenen diğer bir isim de, SHP Genel Başkanı Erdal İnönü oldu. Turgut Özal’ın, halkın kendisine “attığı tokadı” anlamamazlıktan gelerek Köşk’e çıkmaya çalıştığını söyleyen İnönü, konuyu sine-i millete ve erken genel seçime getirdi: “Muhalefet istifa etmeye hazırdır. Ama bunun ne faydası olur? Onu iyi düşünmek lazımdır. Mesele erken seçimi elde etmektir. Bu kararı da ancak Meclis alır.”⁵⁹ İnönü ayrıca, ya erken genel seçim konusunda ya da cumhurbaşkanı adayı konusunda bir “uzlaşma” gerektiğini ifade ederek, aksi halde seçilecek cumhurbaşkanının “dayanaksız” olacağını belirtmiştir.⁶⁰ Fakat Turgut Özal’ın bu çağrıya yanıtı olumsuz olmuş ve “Meclise gelmem diyenlerle aday üzerinde uzlaşma yapamam. Gelsinler, Mecliste anayasaya göre uzlaşalım. Meclisin iradesi üzerine toz kondurmayız”⁶¹ dedi. Fakat Başbakan’ın

55 Güneş, 20 Ekim 1989, s. 1-8.

56 Milliyet, 19 Ekim 1989, s. 1.

57 Cüneyt Arcayürek, *Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler 1, Demokrasi Döneminde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2000, s. 421.

58 Cumhuriyet, 5 Ekim 1989, s. 12.

59 Güneş, 6 Ekim 1989, s. 8.

60 Tan, 4 Ekim 1989, s. 3.

61 Tan, 6 Ekim 1989, s. 3.

bu davetini “gayriciddi” bulan muhalefet kanadı Başbakan’a tepki gösterdi. SHP Genel Sekreter Yardımcısı Adnan Keskin, “Bu kadar önemli bir konuda böyle gayriciddi çağrı mı olur? Biz bu sözleri ciddiye bile almadık” derken, DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Gölhan ise, “Başbakan bir tertibin içindedir. Basından ve kamuoyundan sıkıştı. Böyle davet olur mu? ‘Bana gelsinler görüşelim’ demek konuşmak istemiyorum demektir”⁶² şeklinde konuşmuştur. Özal’ın tek başına hareket etmesine DYP kanadından bir tepki de Hüsametdin Cindoruk’tan geldi. Bu hareketin seçilecek cumhurbaşkanının siyaset tarafından dışlanması sonucunu doğuracağını ifade eden Cindoruk, Çankaya’da şiddetli bir “siyasi savaşın” çıkacağını iddia etti. Ayrıca, “Özal çıktığı yerden millet kararı ile kolayca indirilir. Kimse de Özal’a sahip çıkmaz”⁶³ sözleriyle Özal’ın dayanağının güçlü olmadığını ifade etti. Bu arada, Meclisteki ANAP aritmetiğinin bir cumhurbaşkanı seçmek için sorunlu olduğu tezini işleyen DYP, 1989 Ağustosunda karşı bir hamlede bulunarak, cumhurbaşkanını halkın seçmesi konusunda bir anayasa değişikliğini Meclis Başkanlığına sunma kararı aldı.⁶⁴

Uzlaşmanın önünde engel olarak Başbakan Özal’ı gören diğer bir isim de SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal’dır. Muhalefet partileri olarak uzlaşmaya yakın olduklarını ifade eden Baykal, Süleyman Demirel’in de sözlerinin bu yönde olduğunu dile getirdi. Bu konuda ortak harekete karşı olan tek ismin Turgut Özal olduğunu belirten SHP Genel Sekreteri, uzlaşmaya yanaşması için Özal üzerinde bir kamuoyu baskısı oluşturulabileceğini söyledi.⁶⁵ Hem Cindoruk hem de Baykal’ın sözlerine bakıldığında, “Özal’a karşı mücadelede” halk desteğinin önemine vurgu yaptıkları görülmektedir. İktidar ve muhalefetin söylemleri incelendiğinde, iki tarafın da uzlaşmaya çok uzak oldukları görülmektedir.⁶⁶ Bu arada kulis bilgisine göre, SHP’liler Özal dışında bir ANAP’lının, örneğin Kaya Erdem veya Necmettin Karaduman gibi Özal muhalifi ANAP’lıları aday olarak önermişlerdir.⁶⁷

DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel de partisinin grup toplantısında yaptığı konuşmada, eski müsteşarını eleştirirken bir anlamda Köşk’e çıkacağına kesin gözüyle baktığını satır aralarında vermiştir:

*“Benim beceriksiz müsteşarım bir gün işleri ağzına, yüzüne bulaştıracak. Kendisini savunmak için tarihi belgeleri tahrif edecek, nereden bilebilirdim. Bu ayıpla çıkıp Çankaya’ya oturacak. Biz bunu bu ayıbı ile bırakmayız!”*⁶⁸

Turgut Özal’ın adaylığını açıklamasından üç gün önce bir açıklama da Ege Belediyeler Birliği’nden geldi. Birlik, yayınladığı bildiride: “Sayın Başbakan

62 Güneş, 10 Ekim 1989, s. 8.

63 Halka ve Olaylara Tercüman, 3 Ekim 1989, s. 9.

64 Halka ve Olaylara Tercüman, 19 Ağustos 1989, s. 10.

65 Cumhuriyet, 7 Ekim 1989, s. 9.

66 Özdemir, Atatürk’ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, s. 344.

67 Halka ve Olaylara Tercüman, 24 Haziran 1989, s. 9.

68 Milliyet, 4 Ekim 1989, s. 10.

Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi halinde, bölgelerimizdeki karşılama ve ziyaretlerine katılmayacağız" demiştir. Gerekçe olarak da, Özal'ın belediyelere karşı olumsuz tavrı gösterilmiştir.⁶⁹

1.d. Köşe Yazarlarının Tutumu

Turgut Özal'ın Köşk'e aday olup olmayacağının tartışılmaya başlanmasıyla birlikte, köşe yazarları da konuya yakından ilgi göstermiş ve sütunlarından görüşlerini açıklamışlardır. Bu isimlerden birisi Cumhuriyet gazetesi yazarı Oktay Akbal'dır. Özal'ın cumhurbaşkanı olmasının doğru olmadığını ifade eden yazarın temel eleştiri noktası, muhalefet partileri gibi, ANAP'ın 26 Mart 1989 yerel seçimlerinde aldığı yüzde 21,75'lik oyla Başbakan'ın halkın geniş kitlesini temsil edemeyeceği yönündedir: "Nüfusu 55 milyona ulaşan bir ülkenin cumhurbaşkanı olarak Turgut Özal'ın arkasındaki tek destek Meclise sıkışıp kalmış 288 milletvekili olacak."⁷⁰ Özal'ın adaylık ihtimaline en sert eleştiride bulunan isimlerden birisi de, Halka ve Olaylara Tercüman gazetesi yazarı Mukbil Özyörük'tür. Özal'ın bu süreçteki tavrını bir "diktaya" benzeten yazar, Türkiye'yi "Özal diktatörlüğüne" terk etmeyeceklerini belirtirken, muhalefete de çağrıda bulunup daha önce dile getirdikleri sine-i millet hamlesinin sorumluluğunu da taşımaları gerektiğini söylemiştir.⁷¹ Özyörük, bir anlamda Turgut Özal'ın hedefe giden yolda her şeyi mubah gören ve hiçbir engel tanımayan bir isim olduğunu ifade etmiştir. Hasan Pulur ise, bir cumhurbaşkanında olması gereken uzlaştırıcı tavrın Turgut Özal'da olmadığını, dış politikada muhataplarına sert söylemlerde bulunmasının o makama aday birinde olmasının sakıncalarına değindiği yazısında, yine de Özal'ın Köşk'e çıkacağını düşündüğünü ifade etmiştir.⁷² Bu noktada Özal'ı eleştirenlerle Özal arasında ince bir çizgi vardır. Zira tarafsız bir cumhurbaşkanı isteyen bu anlayışın temsilcilerine karşın, ülkeyi güçlü bir "başkan" gibi yönetmeyi isteyen ve bunu seçildikten sonra açıkça da dile getiren bir Özal portresi söz konusudur.

Özal'ın adaylığına bir karşı çıkış da Hürriyet yazarı Oktay Ekşi'den gelmiştir. Ekşi'nin eleştirisinin odak noktası, laikliktir. Yani, Turgut Özal'ın, anayasada yer aldığı şekliyle laikliği benimsemediğini ve bunu da eylemleriyle gösterdiği için cumhurbaşkanlığının sakıncalı olacağını iddia etmiştir.⁷³ Teoman Erel ise, Turgut Özal'ın aday olup da seçildiği takdirde izleyeceği politika alternatifleri üzerine düşüncelerini dile getirerek, Çankaya'da Özal'ın uygulayabileceği iki yol olduğunu belirtmiştir. İlki, yasal sınırlar içinde kalmaktır ki, bu, Özal'ın ANAP'taki etkinliğini azaltırken, ülke genelinde ise kendisine

⁶⁹ Tan, 15 Ekim 1989, s. 3.

⁷⁰ Oktay Akbal, "Yüksel ki Yerin...", Cumhuriyet, 2 Ekim 1989, s. 9.

⁷¹ Mukbil Özyörük, "Ülke Özal'ın Diktasına Bırakılacak Değildir", Halka ve Olaylara Tercüman, 14 Ekim 1989, s. 8.

⁷² Hasan Pulur, "Özal'ın Adayları", Milliyet, 11 Ekim 1989, s. 3.

⁷³ Oktay Ekşi, "Layık Mı, Laik Mi?", Hürriyet, 15 Ekim 1989, s. 13.

olan desteği artıracaktır. İkinci yol ise, başkanlık sistemi benzeri bir anlayışla icracı ve ANAP'ın genel başkanı gibi davranmasıdır. Bu ise, kendisine karşı olan isimlerin ve çevrelerin Özal'ı bulunduğu makamdan indirmeye çalışmalarına yol açacak ve ülkeyi kavgaya sürükleyecek bir yöntem olacaktır.⁷⁴

Turgut Özal'a muhalif cepheden bakan köşe yazarlarının bu adaylığa itirazlarına karşın Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan Başyazıda, Özal'ı aday olmaya muhalefet partilerinin tutumunun ittiği ifade edildi. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonraki yargılama sürecinde Menderes ve arkadaşlarına "sözde" destek açıklamaları yapan kişilerin Milli Birlik Komitesini tahrik ederek güç gösterisi yapmaları sonucu idam kararlarının verildiği savunulmuştur. Bunun ardından da aynı şekilde, bu kez Özal muhalifi kesimlerin Çankaya'ya çıkmasına izin vermeyecekleri, çıksa bile oradan indirecekleri yönünde açıklamalar yapmalarının Turgut Özal'ın bir anlamda hodri meydan diyerek güç gösterisine aynı şekilde karşılık vermesi sonucu aday olduğu dile getirilmiştir. Bu adaylığın, seçilmesi halinde cumhurbaşkanlığının sorumluluğunun da muhalefette olduğu iddia edilmiştir.⁷⁵

2. Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Seçilmesi Süreci

2.a. Birinci Tur

ANAP içinde yaşanan çalkantılar ve muhalefetin sert tutumu arasında 20 Ekim 1989 tarihinde cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turu yapıldı. Beklendiği gibi, en güçlü aday olmasına karşın Turgut Özal yeterli oy sayısı olan 300'e ulaşamadığı için seçilemedi. İlk tura DYP ve SHP katılmayarak Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir cumhurbaşkanlığı seçimi boykot edildi. 284 ANAP milletvekilinin 247'si Turgut Özal'a, 18'i Fethi Çelikbaş'a oy verirken; 17 ANAP'lı da boş oy kullandı. 3 oy da geçersiz sayıldı.⁷⁶ 284 ANAP milletvekili ile bir bağımsız milletvekilinin (Zeki Çeliker) girdiği oylamada TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut, tutuklu milletvekili İdris Arıkan ve yurtdışında bulunan Cahit Aral yer almadı.⁷⁷ Parti içi muhalefet kanadından olan Tınaz Titiz ise, ilk turun ardından partisinden istifa etti. Titiz'in istifa gerekçesi, cumhurbaşkanlığı seçiminin uzlaşısı ile yapılmaması ve bunun sonucunda Meclis'teki muhalefet partilerinin seçimi boykot etmeleri oldu.⁷⁸ ANAP'tan 35 firenin verilmesi son derece önemlidir. Aslında bu sayı aşağı-yukarı seçim öncesi Özal'a muhalefet eden ANAP'lıların sayısı ile birbirine yakındır. Yani sonuç sürpriz değildir. Zaten Özal bir değerlendirmesinde bunu ifade etmişti.⁷⁹ Oylamadan sonra Meclis kulisinde gazetecilerle sohbet eden Özal, muhalefetin boykot tutumunu

74 Teoman Erel, "Kudret Denklemi", *Güneş*, 11 Ekim 1989, s. 3.

75 Başyazı, "Güç Gösterisi", *Yeni İstanbul*, 29 Ekim 1989, s. 1.

76 *Cumhuriyet*, 21 Ekim 1989, s. 1.

77 *Milliyet*, 21 Ekim 1989, s. 1.

78 *Halka ve Olaylara Tercüman*, 21 Ekim 1989, s. 8.

79 Gökmen, a.g.e., s. 158

şu sözlerle değerlendirmiştir: “Vazifelerini yapmıyorlar, cumhurbaşkanlığı seçimine iştirak TBMM’nin ödevidir. Aday da göstermediler. Anayasal görevlerini yapmıyorlar, Meclisi gayrimeşru sayıyorlar diyemem; o zaman 26 Mart’tan sonra istifaları gerekirdi. ...Bunun izahı mümkün değil. Cumhurbaşkanlığı seçimini şahsi mesele haline getirdiler. Millet takdir edecektir.”

SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ise yaptığı değerlendirmede, ilk turda 35 ANAP’lının Özal’a oy vermemesinin manidar olduğunu belirterek, “Normal bir seçim olsaydı, genel başkanlarına oy vermeleri beklenirdi. Bir partinin genel başkanına milletekilllerinin oy vermemeleri ne kadar güç durumda olduklarını ve politikalarına katılmadıklarını gösterir ki, bu politikalara katılmamaları için açık neden var: Özal’ı desteklemek millet iradesine karşı çıkmak anlamına geliyor.”⁸⁰ Erdal İnönü’nün değindiği nokta esasında önemlidir. Zaten daha Özal adaylığını açıklamadan önce partisi içinde ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştı. Kendisi de bunun farkında olmasına rağmen tüm milletekilllerini kendi ismi etrafında birleştirmeyi başaramamıştı. Öyle ki, seçimin diğer adayı da ANAP içinden bir isim oldu. Dolayısıyla, ANAP içinde çatlak olması haliyle muhalefet partileri adına önemli bir koz olmuştur.

DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, İnönü’den çok daha sert bir üslup kullanarak Turgut Özal’ı eleştirerek ANAP milletekilllerine de bir çağrıda bulundu: “Arkanda yüzde 10 bile destek yokken, hangi yüzle Çankaya’ya çıkacaksınız? ...ANAP’lı milletekilllerine söylüyorum. Halkın içine çıkamazsınız. Arkanızda yüzde 10 bile destek yokken, yapılan seçimi halka nasıl izah edeceksiniz? 26 Mart’taki iradeyi geçerli sayıyor musunuz? Sayıyorsanız, seçmeyeceksiniz!”⁸¹ Turgut Özal’ın cumhurbaşkanlığı adaylığına bir eleştiri de yine ANAP’ın halk desteğini kaybettiği görüşünden hareketle Cumhurbaşkanı eski Vekili İhsan Sabri Çağlayangil’den geldi. Çağlayangil, “Türk birliği, anketlere göre yüzde 13 ANAP oyu ile nasıl sağlanır? Bu kuru bir şekilcilikle ve hasta bir inatla gidilen sonuç. Paradoksal ve antidemokratik. Ben buna karşıyım”⁸² demiştir. Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise meseleyi doğrudan Turgut Özal üzerinden değerlendirerek, yetkinliği olmadığını iddia ettiği eski bürokratı Özal’ın Çankaya’ya çıkmasının Türkiye için bir felaket olacağını ifade etti: “Bunu Türkiye için büyük bir felaket olarak düşünürüm. Altı yıldan bu yana takip ettiği zihniyet açısından felaket olacaktır. Çünkü bu ancak, siyasi bir zihniyetin kontrolünde, bürokrat olarak hizmet edebilecek bir insandır. Buna siz, siyasi karar verdirtmeye kalkarsanız, ne yaptığını bilmeden bulunduğu çevreye göre karar verir.”⁸³

Bütün bu eleştiri ve tepkilere ilaveten parti içinden de tenkitler geldi. Özellikle son yerel seçimlerde Özal ile ters düşen ve oy pusulalarında parti amblemlerinin olmamasını, zira ANAP ambleminin kendisi aleyhine etki

80 Güneş, 21 Ekim 1989, s. 7.

81 Milliyet, 21 Ekim 1989, s. 11.

82 Milliyet, 22 Ekim 1989, s. 1.

83 Hürriyet, 22 Ekim 1989, s. 11.

yaptığını söyleyen ve seçimi de kaybeden İstanbul Büyükşehir Belediyesi eski Başkanı Bedrettin Dalan, sadece rakamlarla cumhurbaşkanı seçilemeyeceğini, yeterli görülen sayısal çoğunluğun cumhurbaşkanlığı gibi milletin tümünün ve devletin kendisinin temsil edildiği makam için yeterli olmadığını ifade etmiştir.⁸⁴ Yani Dalan da, muhalefet gibi Özal'ın geniş bir kesimin mutabakatıyla belirlenmiş bir isim olmadığını vurgulamıştır. Yine ANAP içindeki muhalif isimlerden ANAP İzmir milletvekili Akın Gönen de, Özal'ın Köşk'e çıkmak istemesine karşı çıkan isimlerdendir. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra ANAP genel başkanı atama yetkisinin olmadığını söyleyen Gönen, ayrıca Özal'dan sonra partiden ayrılma hakkının doğacağını ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak da, düşüncesini bilmediği bir kişinin arkasından gitmeye mecbur olmamasını göstermiştir.⁸⁵ Gönen burada, Özal'ın adaylığını açıklamadan önce yaptırdığı ankete göndermede bulunarak, Turgut Özal'ın bir cumhurbaşkanından ziyade bir başkan gibi davranmasının kabul edilemeyeceğine işaret etmiştir.

2.b. İkinci Tur

İlk tur tüm karşılıklı söylem ve ANAP içinden yükselen seslerin arasında geride kaldıktan sonra, ilk turdan dört gün sonra, 24 Ekim'de ikinci tur oylama gerçekleştirildi. İlk turda 35 fire veren iktidar partisi bunun önüne geçmek için ilk turda boş oy verenleri bazı milletvekili ve bakanlar aracılığıyla yakın markaja aldı.⁸⁶ Oylamada muhalefetin tutumu açısından herhangi bir değişiklik olmadı, SHP ve DYP seçimi yine boykot etti. Seçilebilmesi için 300 oy alması gereken Turgut Özal⁸⁷, 284 milletvekilinin katıldığı oylamada, ilk tura göre 9 oy daha fazla alarak 256 milletvekilinin desteğini sağladı. Diğer aday Çelikbaş ise 17 oy aldı. 2 oy da geçersiz sayıldı.⁸⁸ Bu sonuçlara göre, seçim üçüncü tura kaldı. Oylamadan sonra ANAP'lı milletvekilleri Turgut Özal'ın elini tek tek sıkarken; muhalif isimlerden Necmettin Karaduman, Akın Gönen, Ramiz Sevinç ve Servet Hacıpaşaoğlu ise el sıkışmayıp Özal'ı uzaktan başlarıyla selamlamışlardır. Diğer yandan, Turgut Özal TBMM kulisinde yaptığı sohbette ikinci tur sonuçlarını değerlendirmiştir. *"İkinci tur oylamada tahmin ettiğimiz gibi ANAP grubunun birlik ve beraberliği kanıtlandı. Bütün baskıları günü gelince açıklarım. Seçim Türkiye'nin kaderiyle etkili tarzda sonuçlanmış. Şahsıma oylar artmıştır."* Ne gibi baskı yapıldığının sorulması üzerine, *"Siyasi partilerin birinden gelen inanılmaz baskılar var. Sayın Demirel'in peşinden gitmemelerini tavsiye ederim"*⁸⁹ dedi. SHP'ye, de Demirel'in ardından gitmemeleri gerektiğini belirten Başbakan, SHP'nin üçüncü tura katılmasını istedi. Özal'ın bu sözlerine yanıtı gecikmeyen Erdal İnönü, Başbakan'ın "kendi işine bakmasını" söyledi:

84 Tan, 23 Ekim 1989, s. 1.

85 Milliyet, 24 Ekim 1989, s. 14.

86 Güneş, 24 Ekim 1989, s. 1.

87 Cumhuriyet, 24 Ekim 1989, s. 8.

88 Milliyet, 25 Ekim 1989, s. 1.

89 Güneş, 25 Ekim 1989, s. 7.

“Özal’ın gitmesi gereken şey, halkın iradesinin gösterdiği yol, onu yapsın. Başkaları nereye gidecek onu bıraksın. Biz halkın iradesini takip ediyoruz. Onu takip etmeyen sadece Özal. Cumhurbaşkanlığına aday olmuş, tarafsızlığı beklenen bir insan daha şimdiden partileri birbirine katmak için bu usullerini devam ettiriyor. Bunlar cumhurbaşkanlığı adaylığına sığmayan şeyler.”⁹⁰

Özal aslında üçüncü turun sonunda seçileceğini bilse de, muhalefetin boykot tavrından rahatsız olduğunu ortaya koymuştur. Çünkü ortaya çıkan görüntü bir taraftan bir tek parti yönetiminin görüntüsünü andırmaktadır. Zira Meclis’te tek bir ses algısı/görüntüsü oluşmuştur. Toplumun önemli bir kısmını temsil eden Meclis’teki muhalefet partileri seçimi “yok hükmünde” saymışlardır.

Turgut Özal’a en sert tepki ise yine DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel’den gelmiştir. Samsun’da “Çankaya Milletindir” mitinginde konuşan Demirel, Özal için “Anasından doğduğuna pişman olacak” dedi. Demokratik cumhuriyetin tepesinden zedelendiği görüşünü savunan DYP lideri, Özal’ı kastederek: “Halkın içine çıkacak yüzü yok. Bari tebdil-i kıyafetle gelsin” diye konuştu. Ayrıca Özal’ın seçilse bile Köşk’ten kendileri tarafından indirileceğini yineleyerek, “Özal’ı darbe meydana çıkardı, darbe himaye etti. Bunlara karşılık borcunu ödüyor”⁹¹ dedi. Demirel bu sözleriyle, “sivil” cumhurbaşkanı olarak aday olan Özal’ın bir bakıma askerın güdümünde hareket ettiğini iddia etmiştir.

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise, Cumhuriyet Bayramı münasebetiyle yayınladığı mesajda, 12 Eylül müdahalesi ile getirilen seçim sisteminin 1987’de de ANAP-SHP işbirliğiyle yozlaştırıldığını, bu yüzden de milletin küçük bir azınlığından destek gören kişinin cumhurbaşkanı olabileceğini söyleyerek konuyla ilgili şu değerlendirmede bulundu:

“Bu durum ulusal iradeye ters düştüğü kadar, Cumhuriyeti de tehlikeye sokabilecek bir bunalımın etkenidir. Cumhurbaşkanlığı seçilmesi beklenen kimsenin, cumhurbaşkanlığı işlevlerini bir rejim değişikliğine yol açacak biçimde saptırma eğilimi taşıması da, tehlikeyi büsbütün arttırmaktadır. Çünkü son anda sağduyu egemen olmazsa, bu makama seçileceği anlaşılan Sayın Turgut Özal, cumhurbaşkanlığı ile birlikte, başbakanlığı ve iktidar partisi liderliğini de fiilen kendisinde birleştirme niyetindedir. Eğer Sayın Özal bu niyetini gerçekleştirebilirse, başbakanlık, cumhurbaşkanlığının güdümü ve gölgesi altına girecektir ve yürütme yetkisi parlamenter demokrasiyle bağdaşamayacak ölçüde cumhurbaşkanlığında yoğunlaşacaktır.”⁹²

Muhalefet kanadından gelen bu tenkitlere karşın, Özal’a yakın bir bakan da muhalefetin içinde bulunduğu durumun kendileri için bir avantaj olduğunu belirterek şunları ifade etti: “Muhalefetin, özellikle de ana muhalefetin kendi içinde bile bütünlük gösteremeyeceği bir hafta içinde anlaşıldı. Otuz kadar SHP’linin sine-i millete dönmeye karşı direneceğinin belli olmasından en çok Sayın İnönü yara aldı.”⁹³

⁹⁰ Tan, 25 Ekim 1989, s. 3.

⁹¹ Tan, 27 Ekim 1989, s. 3.

⁹² Milliyet, 29 Ekim 1989, s. 15.

⁹³ Milliyet, 27 Ekim 1989, s. 14.

Muhalefetle ANAP, özellikle de Turgut Özal arasında yaşanan tartışmalı ortama Cumhuriyet Bayramı sebebiyle Anıtkabir’de yapılan törende Özal ile İnönü’nün tokalaşması “kısa” bir mola verdirtmiştir. Başbakanın İnönü’ye elini uzatması üzerine bundan kaçamayan SHP lideri, Özal’ın gazetecileri gösterip gülerek, “Elimi sıkmayacağınızı sanıyorlardı” sözlerini tebessümle karşılamıştır.⁹⁴

2.c. Üçüncü Tur

İlk iki turda yeterli oyu alamadığı için seçilemeyen Turgut Özal’ın Çankaya’ya çıkması için üçüncü turda desteğini sağlayacağı salt çoğunluk olan 226 oyu alması yeterli olacaktı. Geride kalan turlarda oyunu arttıran Özal, 31 Ekim 1989 tarihinde 263 oy alarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin 8. Cumhurbaşkanı seçildi. Diğer turlarda olduğu gibi, muhalefet partileri DYP ve SHP’nin ve bu seçim sürecinde istifa eden dört ANAP’lı vekilin katılmadığı oylamada, 284 ANAP milletvekilinin yanı sıra 1 bağımsız milletvekili yer aldı. Özal bu turda da oylarını arttırmayı başardı. Diğer aday Fethi Çelikbaş ise, oy kaybına uğrayarak 14 oy alabildi. 8 milletvekili de boş oy kullandı.⁹⁵ Sonucun TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut tarafından açıklanmasının ardından, Fethi Çelikbaş dışındaki tüm ANAP’lı milletvekilleri Turgut Özal’ı ayağa kalkıp “Bravo” diyerek tebrik ettiler. Yeni cumhurbaşkanı Saat 16.15’te bir teşekkür konuşması yaptı. Atatürk ile başlayan bu yüce makama layık olabilmek için her türlü gayreti göstereceğini söyleyen Özal, ülkeyi çağdaş seviyeye yükseltmek için bütün gücüyle çalışacağını ifade etti. TBMM’nin kendi içinden birini seçerek milletten aldığı yetki ve gücün tam hakkını verdiğini de belirterek, “Bu seçim aslında demokrasinin zaferidir”⁹⁶ diyerek sonucu yorumladı. Saat 18’de Başbakanlık Konutunda TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut’u kabul eden Özal, mazbatasını aldı. Törende konuşan Akbulut, “Size bu kararı tevdi etmekten gurur duyuyorum. Ülkeye ve millete hayırlı olsun. Başarınızın mutlak ve daim olmasını diliyorum” derken, Turgut Özal ise, “Bize TBMM’nin tevcih ettiği bu görevi, milletin yücelmesi ve devletin güçlenmesi için en iyi şekilde yapacağız. TBMM üyelerine teşekkür eder, vatandaşlarıma da en derin sevgi ve saygılarımı sunarım”⁹⁷ şeklinde konuştu.

Muhalefet kanadından Erdal İnönü daha henüz seçim yapılmadan önce partisinin grup toplantısında konuyla ilgili yaptığı açıklamada, cumhurbaşkanının üçüncü tur oylamada seçileceğini söyleyerek, “Bir seçim sonucunda (hayırlı olsun) demek gelenektir. Ama ANAP grubunun girişmiş olduğu bu yolda aynı şeyi söyleyemiyoruz. Söyleyeceğimiz şey, bu seçimin sonucunu millet hayırlı hale getirsin. Bunu milletten bekliyoruz”⁹⁸ dedi. Bu arada seçimin ardından İnönü başkanlığında Merkez Yönetim Kurulu toplantısı yapan SHP, Özal’ın

94 Milliyet, 30 Ekim 1989, s. 1.

95 Cumhuriyet, 1 Kasım 1989, s. 1.

96 TBMM Tutanak Dergisi, 31 Ekim 1989, s. 128-129.

97 Hürriyet, 1 Kasım 1989, s. 16.

98 Yeni İstanbul, 1 Kasım 1989, s. 1.

yemin törenine katılmama kararı aldı.⁹⁹ SHP kanadının açıklama ve aldığı karara bakıldığında, seçim öncesi söylemiyle örtüşmemektedir. Seçimden önce sine-i millet çağrısında bulunulurken, Özal'ın cumhurbaşkanı seçileceğinin anlaşılmasıyla top seçmene atılmıştır.

Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan da yaptığı açıklamada, bir taraftan cumhurbaşkanlığı seçiminin anayasaya aykırı olduğunu belirtirken diğer yandan, SHP ve DYP'nin halkın yüzde 80'ninin hakkını koruyamadığını ifade etti. Özal'ın en büyük siyasi rakibi DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel ise, yine en sert sözlerle yeni cumhurbaşkanını eleştirdi. Seçimden önce partisinin grup toplantısında konuşan Demirel, Özal'ın "tarafsız" bir profil olmayacağına işaret ederek, "Başbakan, Başbakan olarak Çankaya Köşkü'ne çıkıyor. Uhdesinde de Cumhurbaşkanlığını taşıyacaktır" yorumunda bulundu. Türkiye'de tartışmalı bir cumhurbaşkanı dönemi başladığını ifade eden DYP lideri şöyle konuştu:

*"Millet, reddettiği kişi böyle yaptı diye onu tepesinde cumhurbaşkanı olarak görmek istemeyecektir. Yapılan seçimi demokrasinin zaferi olarak göstermek halkı aldatmaktan başka bir şey değildir. Umarım milletimiz bu durumdan zarar görmeden çıkabilsin. Bu bir işgaldir, sanmıyorum ki, millet bunu yutsun. Yapılacak bir seçimde eğer anayasayı değiştirecek bir sayıyla TBMM'ye gelirse, hükümeti kurmadan anayasa değişikliğini yapar bu seçimi iptal ederiz. Hırsı, idrakini kör etmiş olan Özal'ın TBMM'deki seçmenini halkın önüne çıkarmamak ahdımız olsun. Cereyan eden aslında bir komedidir."*¹⁰⁰

Demirel'in eleştirilerinin merkezinde, Turgut Özal'ın hem başkanlık sistemini uygulayacak olması düşüncesi hem de mutabakatla devletin zirvesine çıkmaması yer almıştır. Ancak, aynı Demirel yıllar sonra yaptığı bir değerlendirmede, başkanlık sistemine geçilememesinin içinde bir ukde olarak kaldığını söylemiştir.

Turgut Özal'ın yeni cumhurbaşkanı oluşu, sürecin en başından beri olduğu gibi, köşe yazarlarının da ana gündem maddelerinden biri oldu. Örneğin, yeni dönemin bir "bunalıma" yol açacağını iddia eden Cüneyt Arcayürek, TBMM'deki seçim görüntüsünü eleştirmiştir:

*"Meclis Başkanı ve Başkanlık Divanı, Oy Ayrım Komisyonu, oy verenler ANAP'lı. Daha önceden çözülmüş denklemi, bilinmeyen denklem sayarak heyecanla oy veren iktidar. ...Muhalefetten yoksun ve ANAP'lıların oluşturduğu seçim oturumunu 'Türk milletini temsil eden TBMM' diye niteleyerek teşekkür etti."*¹⁰¹

Özal'a eleştiri getiren bir diğer isim de, Bekir Coşkun'dur. Cumhurbaşkanının anayasaya göre tarafsız olması gerekirken, Özal'ın böyle davranmadığını, yeni başbakanın seçiminde partisine anket yaptırmasını tenkit etmiştir. Ayrıca Özal'a desteğin, matematiksel olarak azlığına rağmen

99 Sabah, 1 Kasım 1989, s. 14.

100 Sabah, 1 Kasım 1989, s. 14-15.

101 Cüneyt Arcayürek, "Merhaba Bunalım", Cumhuriyet, 1 Kasım 1989, s. 16.

seçilmesini şu sözlerle değerlendirmiştir: “Düşünebiliyor musunuz? Ülkenin altından girip üstünden çıktığı için artık halkın yüzde 80’inin istemediği bir kişi, iktidardan düşeceğine, terfian cumhurbaşkanı oluyor.”¹⁰² Yeni İstanbul gazetesinde yayınlanan başyazıda ise, seçim sürecinde kaleme alınan yazının paralelinde bir görüş ortaya konularak, muhalefetin tutumu üzerinde durulmuştur. Seçimden önce muhalefet partilerinin takındığı tavrın yeni dönemde demokratik kurallar içerisinde sürdürülebileceği ifade edilirken, Cumhurbaşkanlığı makamının yıpratılmaması gerektiğini vurgulanmıştır. Ayrıca, Turgut Özal’ın cumhurbaşkanı seçildiği gerçeğinin unutulmaması gerektiği de belirtilmiştir.¹⁰³

İlk günün bu yansımalarının ardından Turgut Özal, Başbakanlık Konutu’nda, basın mensuplarına yaptığı açıklamada, “farklı bir cumhurbaşkanı” olacağının sinyallerini vererek, “Türkiye’nin tam demokrasiye geçtiği dönemde bir parti başkanlığından geldim. Alışılmış birçok şey var. Ben o şablonlara uymuyorum” ifadelerini kullandı. Ayrıca, artık Çankaya’ya politikacıların gelmesi gerektiğini belirten Özal, bu makamdaki kişinin halkla yaklaşması gerektiğini de belirtti.¹⁰⁴ Özal’ın “o şablonlara uymuyorum” sözü esasında yeni dönemin kodlarını verir şekildedir. Çünkü kastettiği şablonlarda anayasaya göre, cumhurbaşkanı siyaset üstü bir konumdadır veya öyle olması gerekir. Öte yandan, muhalefetin yeni dönemdeki tutumu hakkında sorulan bir soruya da “Ümit ediyorum ki bu konu, suhuletle memleketin menfaatine bir yörüngeye girer. Seçim yapılmıştır, şu şunu söylemiş, bu bunu söylemiştir. Bunlar artık bir tarafa bırakılıp herkesin kendi işine bakması lazım. Böylesi, memleketin daha menfaatine olur. Bunu milletin takdirine bırakmak daha doğru olur”¹⁰⁵ şeklinde yanıt verdi. Turgut Özal anılarında ise, cumhurbaşkanı seçilmesine en fazla tepkiyi, devlette statükodan yana olan “cumhuriyet muhafızlarının” verdiğini söyleyerek bunun sebebini de “sürekli asker cumhurbaşkanlarına alışılmış” olmasına bağlamıştır. Ayrıca “seçilmiş politikacılar için, cumhurbaşkanı olmayı düşünmenin bir nev’i tabu”¹⁰⁶ olduğunu da söylemiştir.

Bu arada, bazı Avrupa ülkelerinden seçim sonucuyla ilgili açıklamalar geldi. Belçika Dışişleri Bakanı Marc Eyskens, Turgut Özal’ın Türk demokrasinin geleceği için bir garanti olduğunu söylerken; Federal Almanya’da iktidarda bulunan Hristiyan Demokrat Parti milletvekillerinden Ingeborg Haffmann, Türkiye’de demokrasinin sağlıklı gelişebilmesi için Özal’ın umut verici olduğunu ifade etti. Diğer taraftan, Yunanistan Demokrat Partisi lideri Konstantin Mitçotakis, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl da Özal’a birer kutlama mesajı gönderdiler.¹⁰⁷ Bu açıklama ve kutlama mesajlarıyla devletler nezdinde Özal’ın cumhurbaşkanlığı

102 Bekir Coşkun, “Bu Nasıl Demokrasi”, *Sabah*, 1 Kasım 1989, s. 9.

103 Başyazı, “Gerçek Değişmez”, *Yeni İstanbul*, 2 Kasım 1989, s. 1.

104 *Tan*, 2 Kasım 1989, s. 3.

105 *Milliyet*, 2 Kasım 1989, s. 13.

106 Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, İstanbul, 1994, s. 139.

107 *Tan*, 2 Kasım 1989, s. 3.

Avrupa’da kabul görmüştür denilebilir. Ancak, Batılı devletlerden gelen bu açıklamalara karşın Batı basınından sonuca ve muhalefetin tutumuna olumsuz bakanlar oldu. Örneğin İngiliz Independent gazetesi, “Özal’ın bu seçimi bir demokrasi zaferi olarak nitelemesi haklı. Çünkü muhalefet zora başvurmadı, hep lafta kaldı” diye yazdı. Belçika televizyonunun Fransızca yayın yapan kanalının spikeri, “Muhalefetin katılmamasına ve halkın kendisini hiç sevmemesine rağmen Özal cumhurbaşkanı seçildi” derken; Lüksemburg televizyonu ise, “Türk halkı Özal’a hiç hayran değil. Özal tenkitlere kulaklarını tıkadı” diye yorumda bulundu. Daha çok muhalefetin tutumunu eleştiren Fransız radyoları da, “Meclise gidip kafalarını kuma sokan Türk muhalefeti bu seçimde rol oynamıştır. Herhalde Türk seçmenler bunu unutmayacaklardır” şeklinde yayın yaptılar. Alman Die Welt gazetesi ise, Özal’ın ABD ve Fransa karışımı bir başkanlık modeli tasarladığını yazdı. Yunan basını da, Özal’ın “sultan rolü oynayacağını” iddia etti.¹⁰⁸ Batı basınına bakıldığında, sadece Özal’ı değil aynı zamanda Meclis’teki muhalefet partilerini de açıkça eleştirdikleri görülmektedir. Muhalefetin görevini yerine getirmediği belirtilerek açıkçası görevden kaçtıkları ifade edilmiştir.

3. Devir-Teslim Töreni

20-31 Ekim 1989 tarihleri arasında gerçekleştirilen ve üç tur süren cumhurbaşkanı seçimi Turgut Özal’ın seçilmesiyle tamamlandı. Bundan iki gün sonra da devir-teslim töreni programı açıklandı. Dışişleri Bakanlığı Enformasyon Dairesi’nden verilen bilgiye göre, Turgut Özal 9 Kasım günü önce TBMM’de yemin edecek, sonra da Çankaya Köşküne giderek görevi 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’den devralacaktır.¹⁰⁹ Beklenen gün geldiğinde Özal, önce TBMM’de yemin edip bir teşekkür konuşması yaptı. Konuşmasında, “Türkiye’nin bugününe olduğu gibi, geleceğine de ışık tutacak, yön verecek en yüce heyet sizlersiniz”¹¹⁰ ifadelerini kullandı. Ardından Çankaya Köşkü’ne giderek Evren’den görevi teslim aldı. Burada yaptığı konuşmada Evren’e hizmetlerinden dolayı teşekkür eden yeni cumhurbaşkanı; milletin Kenan Evren’i “dirayetli bir devlet adamı, değerli bir asker ve iyi bir insan” olarak hatırlayacağını söyledi. Konuşmasının sonlarında ise, tarafsızlığını “titizlikle” koruyacağını da ifade etti.¹¹¹ Tabii Özal’ın burada kastettiği titizliğin içeriğinin ne olduğu tartışılır. Zira daha seçilir seçilmez farklı bir cumhurbaşkanı olacağını, yani siyasetin uzağında durmayacağını ima eden Turgut Özal zaten görev başladıktan sonra da ANAP ile olan “organik bağlarını” hem gizlememiş hem de bunun tabii olduğunu söylemiştir.

Turgut Özal’ın resmen Türkiye Cumhuriyetinin 8. Cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasının ardından muhalefetin tepkisi de gecikmedi, daha

108 Halkın ve Olaylara Tercüman, 2 Kasım 1989, s. 8.

109 Cumhuriyet, 3 Kasım 1989, s. 1-12.

110 Yeni İstanbul, 10 Kasım 1989, s. 1.

111 Milliyet, 10 Kasım 1989, s. 14.

doğrusu sürmeye devam etti. DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel yaptığı değerlendirmede, 1983 rejiminin üniforma değiştirdiğini söyleyerek, “Önce askeri ceket, askeri pantolon vardı. 83'te askeri ceketin altına sivil pantolon oldu. Şimdi ceket de pantolon da sivil. Değişiklik bundan ibaret” şeklinde konuştu. Ayrıca Çankaya'ya çıkmayacağı gibi bir durumun olmadığını, protokol olarak çıkmasa da memleketin başı sıkışınca çıkacağını ifade etti. Diğer muhalefet partisi lideri Erdal İnönü de yaptığı açıklamada, Özal'ın TBMM'de yaptığı konuşmayı eleştirdi:

“Üç hürriyetten bahsetti. Bu üç hürriyet, düşünce, din-vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyeti, öyle dedi. Düşünce hürriyeti elbet en önem verdiğimiz özgürlüklerden birisidir. Ama Özal 6 yıl başbakan olarak Türkiye'de düşünce özgürlüğünü, demokratik ülkelerdeki düzeye getirmek için ne yapmıştır? Şimdi bunu söylemesi ne kadar inandırıcı olur? Bunu vatandaşlarımız değerlendirecektir.”¹¹²

4. Cumhurbaşkanı Turgut Özal-ANAP İlişkisi

Turgut Özal için ANAP, kurucusu olduğu parti olması sebebiyle ayrı bir konumda yer almıştır. ANAP seçmeni için de Özal'ın yeri ayrı olmuştur, seçmenler önce Özal'a sonra ANAP'a oy vermişlerdir.¹¹³ Ancak, Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra ANAP ile ilişkisinde sorunlar yaşamıştır. Turgut Özal 9 Kasım'da, Köşk'e çıktığı gün TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'u başbakan olarak görevlendirerek ilk icraatını gerçekleştirmiş oldu. Fakat bu tercihi ileride bazı konularda Akbulut ile sorunlar yaşamasına sebep olmuştur. Çünkü partide istediği yapılanmayı gerçekleştirememiş, kendisinden sonraki dönemde partiye tam olarak hâkim olamamıştır.¹¹⁴ Kaya Erdem'in tabiriyle bu tercih, “ANAP'ın sonunun başlangıcı” olmuştur.¹¹⁵ Akbulut dönemiyle birlikte ANAP ile ilişkisi hep tartışılır oldu. Seçimden önce Özal'a yöneltilen en ciddi eleştirilerin başında “cumhurbaşkanının tarafsızlığı” ilkesine yeterince riayet edemeyeceği geliyordu. Kendisi ise devir-teslim töreninde yaptığı konuşmada, bu ilkeyi titizlikle uygulayacağını söylemişti.

Bu konuda örneğin, ANAP'ın 1991 yılında yapılan kongresi öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler Turgut Özal'ın partiye müdahalesi şeklinde değerlendirildi. 1989'da Özal'ın görevlendirmesiyle önce başbakan daha sonra da ANAP Genel Başkanı olan Yıldırım Akbulut'un Cumhurbaşkanı ile arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelmeye başlamıştı. Bu durum hakkında Akbulut, Özal ile birbirlerine olan güvenin zedelendiğini, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın artık kendisini ANAP Genel Başkanı ve Başbakan olarak düşünmediğini belirtti.¹¹⁶ Hatta Özal, Namık Kemal Zeybek'e kongrede Mesut

112 Sabah, 10 Kasım 1989, s. 16.

113 Bülent Akarcalı ile 28 Ocak 2017 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

114 Halil Şıvgın ile 26 Eylül 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

115 Erdem, a.g.e., s. 290.

116 Birand-Yalçın, a.g.e., s. 483.

Yılmaz'ı desteklemesi yönünde telkinlerde bulundu.¹¹⁷ Neticede, seçimi Turgut Özal'ın çok da istekli olarak destek vermediği Mesut Yılmaz kazandı. Kongreyi izleyen üç gün içinde de Mesut Yılmaz, ANAP MKYK üyeleri, Yıldırım Akbulut ve pek çok ANAP'lı milletvekili ile görüşen Cumhurbaşkanı, ANAP'ı yeni bir anlayışla yeni döneme hazırlamanın hamlelerini yapmıştır.¹¹⁸ Fakat Turgut Özal seçimden birkaç ay sonra yaptığı bir ikili görüşmede, kongreye müdahil olmadığını ancak, partinin içindeki genel kanaate göre hareket ettiğini; fakat ailesinin tutumuna karışmadığını ifade etmiştir.¹¹⁹ Ama Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Başkanı olduğu göz önüne alınırsa, Cumhurbaşkanı'nın kurucusu olduğu partiye müdahalesinin olmadığını, en azından gelişmelere kayıtsız kaldığını söylemek oldukça güç olur.

Özal'ın ANAP ile bağının kopmadığını gösteren bir örnek de 1991 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerdir. Cumhurbaşkanı, makam olarak her ne kadar siyasetin dışında olsa da, kurduğu partisini yakından takip etmeye devam etti. Mesut Yılmaz ve ekibinin genel seçim kampanyasını iyi götürmediklerinden ve ANAP'ın geçmişesahip çıkmadıklarından şikâyetçiydi. ANAP'ın müdahalesinin daha da bariz ifadesi ise, Ahmet Özal'ın ortağı olduğu Star TV'ye, ANAP'ın propagandasını yapan yayınlar "tavsiye" etmesidir. Hatta gazeteci Mehmet Barlas Özal'ın talebi doğrultusunda "ana haber programlarına çıkıp günlük yorumlarda" bulundu. Ayrıca Barlas, "Dön Baba Dönelim" adlı altı bölümlen oluşan bir belgesel hazırlayarak ANAP'ın "felsefesini" anlatmıştır.¹²⁰ Bunun dışında, Mesut Yılmaz'ın seçim propagandasını iyi idare etmediğini, bu yüzden oluşan "boşluğu" kendisinin doldurduğunu söylemiştir.¹²¹

Turgut Özal ayrıca, Körfez Savaşında (2 Ağustos 1990-28 Şubat 1991) Türkiye'nin uygulayacağı stratejiyi Köşk'ten aktif bir şekilde yönetmeye çalıştığı için hükümet ve özellikle de Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay ile arasında sorunlar yaşamış ve Torumtay istifa etmiştir. Torumtay'ın istifasında birden çok nedenin etkili olduğu ifade edilirken, bunlardan bilhassa Özal'ın uyguladığı politikanın Türkiye'yi savaşa sürükleyeceği endişesi¹²² ciddi bir yer teşkil etti.

Turgut Özal'ın bu eylem ve düşüncelerini aslında sürpriz olarak değerlendirmek doğru olmaz. Çünkü cumhurbaşkanı seçilmeden önce bunun sinyallerini veren açıklamalarda bulunmuştu. Turgut Özal ANAP'a müdahalesini son derece normal görmüştür. Bunda ANAP'ın hem kurucusu olduğu parti olması hem de kendisinin başkanlık modeline sıcak bakan anlayışı

117 Uğur Güzel, *Özalcılık*, Emre Yayınları, İstanbul 2008, s. 354.

118 Engin Güner, *Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*, Doğan Kitap, Genişletilmiş Yeni Baskı, İstanbul 2014, ss. 179, 189.

119 Mehmet Akyol, *Pırlanta Kalpli Adam Beni Çok Ararsınız*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2009, s. 364.

120 Barlas, *a.g.e.*, s. 39-40.

121 İnan, *a.g.e.*, s. 143.

122 *Milliyet*, 4 Aralık 1990, s. 1.

etkili olmuştur. Bilhassa Mesut Yılmaz döneminde hem partisi hem de Yılmaz ile yaşadığı problemler kendisini siyasi yalnızlığa doğru iterken, bir taraftan da ülke yönetiminde etkinliğini sürdürmek için özellikle dış politikada hükümete oranla daha cesur adımlar atmak istemiştir. Bunun da askeri kanat açısından birtakım sonuçları olmuştur. Neticede, Özal ANAP'ı bırakmak istememiş ancak ANAP'taki değişen yönetim anlayışı Cumhurbaşkanı ile olan geçmişe dayanan bağları koparmak istemiştir.

5. Turgut Özal'ın Başkanlık Sistemi Düşüncesi

Parlamentar sistem ile yönetilen Türkiye'de zaman zaman sistem tartışmaları yapılmış, özellikle de başkanlık sistemi tartışmaları gündeme gelmiştir. Bazı isimlere göre, 1923-1950 yıllarında "adı konmamış fiili başkanlık sistemi" uygulanmıştır. Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'in başkanlık sistemini savunan sözleri olmuştur. Örneğin Türkeş, bu sistemin Türk milletinin yapısına uygun olduğunu ifade etmiştir. Erbakan ise Milli Selamet Partisi'nin 1973 yılındaki seçim beyannamesinde başkanlık sistemini getireceklerini vadetmiştir. Turgut Özal ile siyasi rekabetten dolayı başkanlık modeline bazı karşı çıkışları olsa da, Süleyman Demirel de bu sistemin artıları olduğuna inanan bir isimdi. Öyle ki, 1980 yılında, cumhurbaşkanlığı seçiminin nihayete eremediği bir ortamda Adalet Partisi olarak tek maddelik bir anayasa değişikliğiyle, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi teklif edilmiştir. Cumhuriyet tarihi içinde bu konuda dillendirilen düşünceler içinde 20. yüzyılda en ciddi olanı ise Turgut Özal'a ait olmuştur denilebilir. Çünkü Özal ANAP içinde bazı muhalif seslerle karşılaşsa da bunu Cumhurbaşkanı iken kısmen de olsa uygulama imkânı bulmuştur. Özal'a göre mevcut siyasi sorunların çözümü bu modelden geçmekteydi.¹²³

Turgut Özal Köşk'e her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 8. Cumhurbaşkanı olarak çıktıysa da, zihninde hep bir başkanlık sistemi olmuştur. Parlamentar sistemi demokrasinin tek şekli olarak görmenin doğru olmadığını izah eden Özal, Amerika kıtasında hep başkanlık sisteminin olduğunu, yeni kurulan Rus ve Orta Asya cumhuriyetlerinde de, demokratik yöntem olarak başkanlık sisteminin uygulandığını ifade etmiştir. Bunların yanı sıra, parlamenter sistemin, Türkiye gibi farklı etnik ve dinsel grupların olduğu bir ülkede, hizmet anlayışının yerine siyasi kaygıların girdiğini ifade etmiştir.¹²⁴

Cumhurbaşkanı seçilmesinden önce başlayan tarafsızlık ve meşruiyet tartışmaları Turgut Özal'ın bu makamda bulunduğu dört yıl süresince devam etti. Özal'a yöneltilen eleştirilerin başında tarafsızlığı konusunda anayasaya

123 Hüseyin Yayman, *Türkiye'de Devlet Reformu ve Başkanlık Sistemi*, Doğan Kitap, İstanbul 2016, ss. 279-288.

124 Barlas, *a.g.e.*, s. 141.

aykırı hareket ettiği iddiası geldi.¹²⁵ Siyaset ve hukuk çevreleri bu itirazları sıkça dillendirmiştir.

Turgut Özal'ın Belçika'da yayınlanan Echos De La Bourse gazetesine verdiği mülakatta, gazetenin yazarı Jean Louis Servan Schreiber'in "Parlamentodaki çoğunluğunuzu gelecek seçimlerde kaybetmeniz tehlikesi var. O zaman muhalefetle birlikte ülkeyi yönetmeyi kabul edecek misiniz?" şeklindeki sorusuna verdiği yanıtta adeta "başkanlık" sistemi tartışmalarının fitilini ateşlemiştir. Özal yanıtında şu ifadeleri kullanmıştır:

*"Bunu zamanı geldiğinde göreceğiz. Demirel ve Baykal gibi muhalefet liderleri, bir anayasa değişikliğiyle görevime son vereceklerini söylüyorlar. Fakat bir başka olanak daha var. Bunu da ilk kez söylüyorum. O takdirde, ben de halk tarafından seçilecek bir başkan ile parlamento seçimlerinin aynı zamanda yapılmasını öngören bir anayasa değişikliği öneririm ve ben de bu seçimlerde adaylığımı koyarım. İnisiyatif başkanın elindedir."*¹²⁶

Burada dikkati çeken önemli bir husus, yazarın Cumhurbaşkanı Özal'a sanki ANAP Genel Başkanı gibi bir soru yöneltmesi ve Cumhurbaşkanı'nın da buna o istikamette cevap vermesidir. Yani Cumhurbaşkanı Özal bir anlamda, kurduğu parti ile bağlarının "güçlü" bir şekilde devam ettiğini "dolaylı" bir yolla izah etmiştir.

Cumhurbaşkanı'nın başlattığı "başkanlık" tartışması gündemde önemli bir yer teşkil etti. Siyasetçisinden hukukçusuna farklı kesimler konu hakkında görüşlerini belirttiler. Özal birçok isim tarafından tenkit edildi hatta ANAP'lılardan dahi tepki aldı. Hukukçular meselenin anayasal boyutuna dikkat çektiler. Sistem tartışması bir Turgut Özal sorunsalına dönüşerek, o noktada sıkışmıştır. Hukukçu Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı, "Başkanlık sistemi anayasamıza uygun değildir. Diktatörlüğe yol açar. Özal da bu yola eğilimlidir" derken; Prof. Dr. Metin Günday ise, "Özal'ın istediği başkanlık değil başkanlık sistemi. Yani Güney Kore ve Filipin modeli. Marcos modeli" dediler.

Anayasa Hukukçusu Doç. Dr. Burhan Kuzu da, "Böyle bir teklifi cumhurbaşkanı yapamaz. Buna yetkisi yok bir kere. Anayasa değişikliği teklifi Meclis'ten gelir. Bugünkü yetkilerle cumhurbaşkanının buna hak ve yetkisi yoktur. Buna rağmen böyle bir beyanda bulunması biraz garip gözüküyor. Fakat başka güvendiği bir şey varsa bilemem. Gayri resmi yollardan yaparım diyorsa, bu da tarafsızlık ilkesine uymaz. Bir defa başkanlık sistemi bizim anayasamıza uymaz. Amerika'da uygulanan bu sistemde başkan tarafsız değildir. Resmen partilidir. Aynı zamanda halk tarafından seçilir. Bizde böyle bir sistemin olması için anayasada birkaç değişiklik yapmak da yetmez. Çok köklü değişiklikler olması gerekir" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Öte

125 Zeynep Çağlıyan İçener, "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel'in Siyasi Mülahazaları", <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/660-published.pdf>, s. 319, (Erişim: 30 Ağustos 2016).

126 Milliyet, 14 Haziran 1990, s. 16.

yandan, ANAP içinde Özal'ın başkanlık sistemi düşüncelerine karşı olanlar, eğer bir değişiklik olacaksa, bunun Meclis'te görüşülerek karara bağlanacağını söylemişlerdir.¹²⁷ Öte yandan, bu tartışmadan birkaç ay sonra, TBMM'nin açılış oturumunda Cumhurbaşkanı Özal'ın konuşacak olmasına SHP Genel Başkanı Erdal İnönü karşı çıkarak şöyle konuşmuştur:

*"Bu açılışta Özal konuşacak. Bu da oturuma başka bir mahiyet kazandırdı. Özal'ın fiili başkanlık sistemini yürüttüğünü görüyoruz. Her fırsatı anayasa dışı davranışlarının bir desteği olarak göstermek istiyor. Bir oyun oynamak istiyor. Cumhurbaşkanının açılış konuşması yapması anayasada olan bir yetki. Ama bu yetkiyi kullanırken bizi fiili başkanlık sistemini onaylıyor bir durumda gösterecek. ...Anayasaya uymayan fiili başkanlık sistemini desteklememek için oturuma hiç katılmamaya karar verdik."*¹²⁸

Neticede, başkanlık sistemi modeli bir kısır tartışmanın içinde kalarak iktidar-muhalefet kör dövuşüne dönmüştür. Bu sistemin artıları/eksileri tartışılmaktan ziyade kişiler üzerinden değerlendirmelerde bulunulmuştur. Hatta hukukçu bazı isimler bile meseleyi bir "Turgut Özal meselesi" olarak okuyarak, sistem eleştirisine çok fazla girmemişlerdir.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en tepe noktasında yer alan Cumhurbaşkanlığı makamı her zaman için ayrı bir öneme ve değere sahiptir. Kimi zaman tartışmaların odağında da yer almıştır. Bazen seçimleri ülkenin ana gündem maddesi olmuştur. En son olarak, 1980 döneminde Meclis'in yeni cumhurbaşkanını seçememesi darbenin dayanak noktalarından birini teşkil etmiştir. Ayrıca, geride kalan yedi cumhurbaşkanından sadece biri, Celal Bayar sivilidir.

1982 Anayasa'nın kabulüyle doğrudan cumhurbaşkanı seçilen Orgeneral Kenan Evren'in görev süresinin biteceği 1989 yılında yeni cumhurbaşkanı tartışmaları yavaş yavaş başlamış, zamanla en güçlü adayın ANAP Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal olduğu basın ve kamuoyunda sıkça dillendirilir olmuştur. ANAP içinde yaşanan tartışmalara ve muhalefetin sert tutumuna karşın Özal adaylığını açıklamıştır. Neticede, kendi partisinin -fire vermesine rağmen- oyları ile üçüncü turda cumhurbaşkanı seçilmeyi başarmıştır.

Bu seçimi önemli kılan etkenlerin başında, her ne kadar 1983'teki seçimlerle demokrasiye geçilmiş olsa da, tam bir sivil idareye geçilmiş olması gelmektedir. Çünkü yedi yıldır Köşk'te görev yapan isim 12 Eylül 1980 darbesinin mimarı Kenan Evren'di. Dolayısıyla, onun yerine sivil bir politikacının seçilmesi "darbe" döneminin fiilen kapandığı anlamına gelmektedir. Hatta bu konuda

¹²⁷ Milliyet, 16 Haziran 1990, s. 11.

¹²⁸ Milliyet, 1 Eylül 1990, s. 10.

Oltan Sungurlu, “Turgut Özal Köşke çıkmakla Türkiye’de sivil cumhurbaşkanlığı yolunu açtı”¹²⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Özal’ın adaylığının gündeme geldiği ilk günden itibaren Meclis içi ve dışı muhalefetin Özal ismine karşı çıkışındaki temel unsur, ANAP’ın 26 Mart 1989 Yerel Seçiminde % 21,75 oy alarak 3. parti konumuna düşmesidir. Zira Özal’ın toplumun % 80’ini temsil etmeyeceği görüşü ciddiyetle dillendirilmiştir. Ayrıca muhalefet, Turgut Özal’ı Köşk adayı konusunda kendileri ile uzlaşmadığı noktasında tenkit etmişler, hatta seçimleri boykot etmişlerdir. Bunların yanı sıra basının, bilhassa incelenen gazetelerdeki köşe yazarlarının Özal ismine karşı sert bir duruşları olduğu görülmüştür. Özal’ın tarafsızlığı, demokratlığı ve laikliği en çok eleştirilen konuların başında gelmiştir. İlginç bir şekilde, yabancı basın kuruluşlarının da Turgut Özal’ı aynı yönlerden eleştirdikleri görülmüştür.

Diğer yandan, Turgut Özal’ın Çankaya’ya çıkması kadar çıktıktan sonraki icraatları ve söylemleri de çok tartışılmıştır. “Farklı” bir cumhurbaşkanı olacağını daha görevi devralmadan ifade eden Özal, sonraki dönemde de hem ANAP ile ilişkilerinde hem de ülke siyasetine en tepe noktasından zaman zaman yürütme erkinin alanına da girerek alışılmışın dışında bir cumhurbaşkanı profili çizmiştir. Ayrıca başkanlık sistemini çok önceden beri savunan Özal, Cumhurbaşkanlığı makamına geldikten sonra bu konuda daha net ifadeler kullanmıştır. Türkiye’nin kalkınmasının önündeki engellerin başında sistem sorununun geldiğini savunarak, başkanlık modeliyle bu sorunların aşılabileceğini iddia etmiştir.

Neticede bir yandan, Türkiye’de sivil bir politikacı olan Turgut Özal’ın seçilmesiyle bu makama günümüze kadar sivil isimlerin gelmesinin bir anlamda önü açılmıştır denilebilir. Bunun yanı sıra, Özal’ın çizmiş olduğu cumhurbaşkanı profili/imaı Türkiye’deki sistem tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. O tartışmaların izleri günümüz Türkiye’sinde hâlâ görülmekte hatta o dönemki tartışmaların çok benzerleri bugün de yapılmaktadır, bir farkla: 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumla, Türkiye fiili olarak 2019 yılında adı “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemini” aslında başkanlık sistemine geçişi kabul etmiştir. Özetle, Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanlığındaki etkileri içinde bulunduğumuz dönemde de gözlemlenebilmektedir. Hatta bu etkiler, tabii daha önceki siyasi liderlerin de etkisi olmakla birlikte bilhassa Turgut Özal’ın düşünceleri paralelinde gelişmiştir/sonuçlanmıştır.

129 Oltan Sungurlu ile 10 Mayıs 2016 tarihinde gerçekleştirilen görüşme.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi

II. Süreli Yayınlar

Cumhuriyet,
Güneş,
Halka ve Olaylara Tercüman,
Hürriyet,
Milliyet,
Sabah,
Tan,
Yeni Asır
Yeni İstanbul

III. Kitap ve Makaleler

- AKYOL, Mehmet, *Pırlanta Kalpli Adam Beni Çok Ararsınız*, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2009.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, *Büyüklerle Masallar, Küçüklerle Gerçekler 1, Demokrasi Döneminde Üç Adam*, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara 2000.
- AYDIN, Suavi - TAŞKIN Yüksel, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi, İletişim Yayınları*, 3. Baskı, İstanbul, 2015.
- BARLAS, Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.
- BİLDİRİCİ, Faruk, *Hanedanın Son Prensi Mesut Yılmaz*, Ümit Yayıncılık, 4. Baskı, Ankara, 2003.
- BİRAND, Mehmet Ali - YALÇIN, Soner, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, 12. Baskı, İstanbul, 2012.
- DUMAN, Selçuk, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Siyasi Hayattaki Yerleri*, Berikan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.

- ERDEM, Kaya, *Demokrasinin İlk 50 Yılı 12 Seçim, 37 Hükümet, 4 Darbe*, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2016.
- ERDÜL, Mehmet, *Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası*, Yayın B, İstanbul, 2010.
- GÖKMEN, Yavuz, *Özal Sendromu*, V Yayınları, Ankara, 1992.
- GÜNER, Engin, *Özal'lı Yıllarım Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*, Doğan Kitap, Genişletilmiş Baskı, İstanbul 2014.
- GÜZEL, Uğur, *Özalculuk*, Emre Yayınları, İstanbul 2008.
- İNAN Kamran, *Siyaset Yılları*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2006.
- KEÇECİLER, Mehmet, *Merkez Siyasetin Perde Arkası*, Hayy Kitap, İstanbul 2014.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları Seçimleri*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- ÖZDEMİR, Hikmet, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- TANÖR, Bülent (2005) "Siyasal Tarih (1980-1995)", *Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-2003*, Bülent Tanör-Korkut Boratav-Sina Akşin, Yay. Yönt: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul.
- TÜZÜN, Çiğdem, *Şarık Tara Anlatıyor*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul 2015.
- UĞUR, Fatih, *Özlenen Demokrat Turgut Özal*, Zaman Kitap, İstanbul, 2011.
- UNCULAR, Betül, *İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991*, Bilgi Yay., 2. Baskı, Ankara, 1992.
- YAYMAN, Hüseyin, *Türkiye'de Devlet Reformu ve Başkanlık Sistemi*, Doğan kitap, İstanbul, 2016.

IV. Gazete Makaleleri

- Akbal, Oktay, "Yüksel ki Yerin...", *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1989, s. 9.
- Arcayürek, Cüneyt "Merhaba Bunalım", *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1989, s. 16.
- Başyazı, "Güç Gösterisi", *Yeni İstanbul*, 29 Ekim 1989, s. 1.
- Başyazı, "Gerçek Değişmez", *Yeni İstanbul*, 2 Kasım 1989, s. 1.
- Coşkun, Bekir, "Bu Nasıl Demokrasi", *Sabah*, 1 Kasım 1989, s. 9.
- Ekşi, Oktay, "Layık Mı, Laik Mi?", *Hürriyet*, 15 Ekim 1989, s. 13.
- Erel, Teoman, "Kudret Denklemi", *Güneş*, 11 Ekim 1989, s. 3.
- Özyörük, Mukbil, "Ülke Özal'ın Diktasına Bırakılacak Değildir", *Halka ve Olaylara Tercüman*, 14 Ekim 1989, s. 8.
- Pulur, Hasan, "Özal'ın Adayları", *Milliyet*, 11Ekim 1989, s. 3.

V. Makaleler

İÇENER ÇAĞLIYAN, Zeynep, “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmalarının Yakın Tarihi: Özal ve Demirel’in Siyasi Mülahazaları”, <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/660-published.pdf>, 2015.

VI. İnternet Sitesi

<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/660-published.pdf>

VII. Sözlü Tarih Görüşmeleri

Bülent Akarcalı

Halil Şıvgın

Hüsnü Doğan

Oltan Sungurlu

EKLER

Resim 1: 18 Ekim 1989 (Cumhuriyet)

Resim 2: 18 Ekim 1989 (Güneş)

Resim 3: 1 Kasım 1989 (Tan)

